

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՏՐՄՈԹԷՈՍ ԿՈՒԶՒ

ՀԵԿԱՃԱՌՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

Ե.Է.

Ա.

ՏԻՄՈԹԵՈՍ ԿՈՒԶ

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Բ.

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՏԻՄՈԹԵՈՍ ԿՈՒԶԻ

ՀԵԿԱՃԱՌՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1909.

Ա.

ՏԻՄՈԹԵՈՍ ԿՈՒԶ

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷԶ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԴԵՐԶ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՈՎ,

ՏԻՄՈԹԵՈՍ Ա. ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՑԻ

ԳՐԵՑ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

ՄԻԻԹ. ՈՒՆՏԷՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1909.

Ուշադրութիւնը, որուն արժանի էր Տիմոթէոս Կուզի Հակոբաստաթիո՛ւնը նոր հրատարակութեան անթիւ, գոհութեամբ կրնանք բռնել թէ, չզրացուեցաւ հայ բանասիրութեան կողմանէ: Այս շատ տեսակէտով հետաքրքրական մատեանը հակառակ տարիներով անցայտութեան մէջ ծածկուելուն անպայման նշանակութիւն մը ստացած է, որուն ուսումնասիրութիւնն թէ մատենագրական, թէ լեզուական եւ թէ վարդապետական տեսակէտով կարելոր է տոհմային գրականութեան պատմութեան համար: Հրատարակիչներու Յատաճաքսնն, Գ. Տեր-Մկրտչեանի եւ ներեայ աշխատութիւնը յատկապէս մատենագրութեան համար ունեցած արժէքն ի նկատի կ'առնուին: Ուրախական է բռնել թէ լեզուականն ալ չէ վրիպած. ուշադրութենէն եւ ծանօթ լեզուարեւինն Հ. Աճառեան իւր «Հայերէնն» քսաներ Տիմոթէոս... Կուզի Հակո-

նստաթեան մէջ, աշխատասիրութեամբ¹
կու գայ ուսումնասիրել, որ գործոյս Բ.
Մասն պիտի կազմէ:

Ներկայ աշխատութիւնը նախապէս
մաս մաս լոյս տեսած է Հանդես Ամսօրեայ
թերթին մէջ², արտաստպութեան ժամա-
նակ կրած է ինչ ինչ թեթեւ փոփո-
խութիւն:

Կից կը գտնեն ընթերցողք Յաւելուած
մը Տիմոթեոս Ա. Աղեքսանդրացի³, որ
Կոռզի գրականութեան հետ պատշաճ էր
մի եւ նոյն ժամանակ ուսումնասիրուիլ:

¹ Հանդես Ամսօրեայ 1908, թ. 12. 1909, թ. 2:

² Անդ. 1908, թ. 9, էջ 261-265. թ. 10, 294-302,
թ. 12, էջ 383-84:

³ Անդ. թ. 11, էջ 324-327:

Վիեննա, 13. Դեկտ. 1908.

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԲՈՎԱՆՆԻ ԱԿՈՒԹԻՒՆՆ

	էջ
1. Թարգմանու թիւնք Չ. դարու սկիզբներէն . . .	1—4
2. Տիմոթէոսի կենսագրու թիւնը	5—6
3. Գրու թիւնք եւ մատենախօսու թիւն	6—9
4. Հակաճառու թեան նիւթը	9—10
5. Քննու թիւնք Հայ թարգմանու թեան մասին. Հրատարակու թիւն բնագրին	10—12
6. Յունարէն բնագիրն կորսուած է. թերի է Հայերէնը	12—14
7. Թարգմանուած էր ամբողջու թեամբ	15—17
8. Հայերէն թարգմանու թեան ժամանակը, Փոար եւ յոյն Անանուսի վկայու թիւնք	17—20
9. Տէր-Մրտշեանի կարծիքը եւ Հերքումն	20—22
10. Հանգամանք Հայ թարգմանու թեան. Երեք թեայ Հատուածն յունարէն եւ Հայերէն. Հայ շէր թարգմանիչն, «Նորարեր» թարգմանու- թիւն Ս. Գրոց	22—28
✓11. Տիմոթէոսի Հեղինակու թիւնն Հայոց քով	29—31
✓12. Հակաճառու թեան ազդեցու թիւնը Հայ մատե- նագրու թեան վրայ	32—36
13. Լեւոնի Տումարի եւ Քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանին Հայ թարգմանու թիւնը	36—38
14. Նեստորի գրու թիւնք Հայոց քով	38—41
15. Մ. Խորենացւոյ ընծայուած ճառն է Մարգիղ- իւնն անհարազատ	41—42
✓16. Հակաճառու թեան ազդեցու թիւնը լեզուական տեսակէտով	42—43
✓17. Հակաճառու թեան նշանակու թիւնը Հայրա- խօսու թեան համար	43—45

Չ

18. Նեափորի հասակաւորք 45—46
19. Նոր բառեր Նեափորի հասակաւորք մէջ 46—48

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ

- Տիմոթէոս Ա. Աղեքսանդրացի (իր անուամբ ճառեր
հայ մատենադրու թեան մէջ . Բնադիր Ի Ո .
Կոյն Մարիամ Ա. սրտ-տղտղին ճառին) . . . 49—60

Տ Ի Մ Ո Թ Է Ո Ս Կ Ո Խ Ձ

Ն Ա Յ Մ Ա Տ Ե Ն Ա Ք Բ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Մ Է Ձ

1. Կարօտ է մանր ուսումնասիրութեան զգարն, որ հակառակ ցայժմ միջուկեան մէջ ինքզինք անյայտացընելուն, որ աւուր շայոց եկեղեցական եւ մատենագրութեան պատմութեան նշանաւոր դարագլուխներէն մին կը հանդիսանայ: Աւրախալի է ըսել, որ քայքայեցան եւ կը քայքային տակաւ տակաւ զայն միջագնող ամպերն, եւ դարն կը պարզուի իւր սեպհական երանգներովն մեր աչաց՝ շնորհիւ յերեւան ելող յիշատակարաններու: Յայտնի է այսօր Միաբնեայ վարդապետութեան մուտքն ի Հայս իւր մանրամասնութեամբ¹, որ յինքեան զգարու պատկերն է միանգամայն: Բաւական չէ սակայն եկեղեցւոյ արտաքին՝ պատմական անցեալին յայտնութիւնն միայն, կարեւոր է նաեւ.

¹ Հմմտ. E. Ter-Minassiantz, Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syrischen Kirchen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Leipzig 1904, S. 30—59. Առ այս մատենախօսականս՝ Հմնդ. ԱՄ. 1907. էջ 252—256: Գրքերէն. Հ. Յ., Իրաւախօհի կեղծիք. Բ. (անտիպ): — Ա. Ինչեմն Հ. Ն., Պեարոս Միւնեայ եպիսկոպոս, Հմնդէն ԱՄ. 1903, էջ 245—252. 1904, էջ 18—22, 77—83, 105—113:

մտաւոր կենաց պատմութիւնն յերեւան հանել
որոշ գծերով. մասնաւորապէս թէ՛ իր չա-
փով եղաւ նոր հոսանքին առթած յեղա-
շրջութիւնն նաեւ մատենագրական տեսակէ-
տով, որ պարզուած չէ տակաւին: Նոր վար-
դապետութիւնն հարկաւ գրաւոր ալ քարո-
զուած պիտի ըլլայ ազգին մէջ նոր առաքեալ-
ներէն. որչափ ալ աներկբայական է այս, հետ-
քերն չեն երեւար բնաւ: Խնդիրս կը հայի
յատկապէս հայ թարգմանական գրականու-
թեան: Թէ յիրաւի նոր վարդապետութիւնն նաեւ
գրաւոր բերուեցաւ ի Հայս՝ ունինք կարեւոր
վկայութիւն մը ժամանակակից կաթողիկոսէն՝
Բարդէնէն (506/7 — 512/3), որ իւր «ի Պարսս
առ ուղղափառս» Բ. թղթին մէջ ծանօթ կը ցու-
ցընէ ինք զինք Քերսոն քաղաքի Ամպեղիս եպիս-
կոպոսի «գրոյն»¹, ուր «ճշմարտապէս գրած է
սուրբ քահանայապետն Քերսովնացոց Ամպե-
ղիս՝ հանգերձ ԲԹ գլխովք Աիւրղի եպիսկոպոսի
երանելոյ, ի նոյն յարելով եւ զթուղթն Չե-
նոնի բարեբանելոյ թագաւորին Հոռամոց», եւ
որուն ստուգութեամբ վկայած է Աոստանդիա-
նուպոլսի երէցն աստուածասէր Անատոլիս»:
Բարդէն այս թուղթը կը կցէ մինչեւ անգամ
իւր ի Պարսս գրած թղթին («վասն թղթոյն
Ամպեղի եպիսկոպոսի եւ Անատոլեայ երիցու
հրամայեցաք աստ գրել»), թէեւ այսօր ան-
յայտ է մեղի համար: Չենոնի թուղթը ունինք
հին հայերէն թարգմանութեամբ: Բացի այս

¹ Գեր+ Թղթոց, Տփղիս, 1901, էջ 49:

Թղթէն եղած են նման գրութեանց Թարգմանութիւններ ալ այս դարուն, որոնցմէ զումանս կը յիշատակէ 606ին Արթանէս Քերդոզ առ Մովսէս եպ. Յուրտաւայ Թղթին մէջ. «Եւ որ յանդիմանեն եւ նզովեն զժողովն եւ զտումարն՝ Թուղթն Զենոնի ուղղափառ Թագաւորի, որ կոչի Հենատիկոն¹, եւ Թուղթն երանելոյ Անաստասայ Թագաւորի, եւ գիրք Տիմոթէոսի Աղեքսանդրացւոյ. եւ Թուղթ Յովհաննու եպիսկոպոսապետի². եւ Թուղթ Պետրոսի Անտիոքացւոյ³. եւ Պատճառն իսկ. եւ այլ բազում Թուղթք ուղղափառաց⁴»։ Այս կարգի գրութիւնք, որոնք եղած են բաւական յաճախ Թուով, կարօտ են այժմ յատուկ ուշադրութեան ազգային դաւանաբանական պատմութեան ուսումնասիրութեան համար. այնու մանաւանդ, որ այս Թարգմանութիւնք կատարուած են ժամանակամիջոց մը (Զ. դար), երբ հայ գրականութիւնն եւ կեանքը

1 Զենոնի եւ Անաստասայ Թղթերն Պետրոսի եւ Ալիակի Թղթակցութեանց հետ՝ Թարգմանուած ասորերէնէ Զ. դարու առաջին քառորդին, ունինք Թղթոց Գրքին մէջ, էջ 269 - 271, 277-78։

2 Ըստ երեւութին Թղթոց Գրքին «Երանելոյն Յովհաննու [Հայոց] եպիսկոպոսապետի Ապացոյց յերկուց բնութեանց ասեւ զիրկիչն եւ կամ մի բնութիւն» (էջ 29-40) գրուածն է, Թարգմանուած նոյնպէս Զ. դարու առաջին քառորդին։

3 Ըստ Նորայրի (Հանդ. Աճ. 1908, էջ 155-56) ակնարկուածն է «Հաւատարմագունի եւ իմաստնագունի եւ աստուածասիրագունի եղբաւր՝ ողորմելիս Պետրոս Տերամբինդալ» խորագրեալ Թուղթն, հրատ. Գիրք Թղթոց, 99-107։ - «Պատճառն» կը յարաբերուի Արթանիսի առ Մովսէս Թղթին (Գիրք Թղթ. 119-127) աղբիւրը։

4 Գիրք Թղթոց, էջ 126։

ամենէն աւելի ընդունակ էր օտար ազդեցու-
թիւնն կրելու: Այս պարագան աննշանակ չէ
եղած ժամանակակից մտաւոր կենաց համար եւ
կարելի չէ ալ նկատել, ինչպէս օր. համար նե-
րելի է նկատել Ոսկերբերանի Մեկնութեանց,
Բարսղի Աեցօրէից, Եփրեմի, Եւսեբեայ քրոնի-
կոնին եւն թարգմանութեանց ազդեցութիւնն
իւր դարուն (Ե. դար), երբ համեմատաբար
աւելի կիրթ էր եւ ուսեալ եկեղեցական կղերն
եւ քաջ ամրակուռ օտար վարդապետութեանց
հանդէպ, քան յաջորդող դարուն, երբ մէն մի
հատուածի թարգմանութիւն իբրեւ կենսական
պարէն մը, ժամանակակից տագնապին գէմ
սպառազինելու համար զէնք մը կը կատարուէր:
Այս իսկ պատճառաւ մեծարժէք յարգ հարկ է
շնորհել ամէն դոյզն համարուած յիշատակա-
րանի, որ դարուս նշմարն կ'երեւցընէ վրան, —
ինքնագիր թէ թարգմանութիւն, — որով
միայն կարելի պիտի ըլլայ ուսումնասիրել Ձ.
Է. եւ յաջորդ դարուց մեր մտաւոր կեանքը
եւ աստուածաբանութիւնը աղբիւրներու վրայէն:

2. Այս կարգի գրուածներէն ունինք այսօր ի
ձեռին ընտիր հրատարակութեամբ անպայման
գնահատելի գործ մը հայերէն հին թարգմա-
նութեամբ Տիմոթէոս Աղեքսանդրացւոյ՝ «Հա-
կանառութիւնն առ սահմանեալսն ի ժողո-
վոյն Քաղկեդոնի»¹, գրութիւն մը, որ հակա-

¹ Տիմոթէոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ
Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկե-
դոնի. Էջմիածին, 1908, 8° էջք ԼԵ +396+2 Տախտ.:

ուակ նախնեաց վրայ ըրած մեծ ազդեցութեան, երկար ժամանակ մատնուած էր կորստի թէ յունարէն բնագրովն եւ թէ հայ թարգմանութեամբը. գործը իւր կարեւորութեամբն կ'արժէ առանձինն ուշադրութեան:

Հեղինակն Տիմոթէոս, ժամանակակիցներէն իւր վտիտութեան համար, ծաղրական անուամբ *Աΐλουρος* յորջորջուած, զոր նախնիք թարգմանած են հայերէն «*Վուզ*¹», էր մին Ն. դարու Բ. կիսուն Միաբնեայց կուսակցութեան պարագլուխներէն, որոնք Ասորիք եւ Եգիպտոս իրենց բովանդակ ուժովն՝ բռամբ, բանիւ եւ գրով ախոյեան հանդիսացան Քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանին դէմ: Տիմոթէոս արդէն Եփեսոսի 449ի ժողովոյն մէջ «*առընթեր*, էր իւր «*Ննատողիոս երէց, Եղբօր հետ*² եւ ջերմ կուսակից Գիոսկորոսի, որուն աշակերտած ալ կը թուի եւ ընկերացած անոր սքսորքին ի Գանգրա:

1 Յունարէն *Աΐλουρος* բառն, որ Երուսաղէմայ Յովհ. հայրապետի առ Արաս թղթին մէջ (Մ.Մ.Տ. 1896, էջ 254) փոխուած է «*Եղուրոս*», երեքպատիկ նշանակութեամբ դորձաձուած է հիներէն. բառին 1. դասական առումն է «*Վատոս*»: 2. Յեանոց քով ստացած է նաեւ «*Վուզ*» իմաստն. սյուպէս Ոսկեր. Մեկն. Մատթէի, ճառ. Ը. 121. յուն. τὴν τῶν αἰλούρων θούλην կը թարգմանուի. «*Չաղախինն իշոյն*, նոյնպէս Փոտայ առ Չաքարիա թղթին մէջ «*Տիմոթէոս Աղեքսանդրացին, որում Վուզն կ'ընէն*», ասկէ Գր. Տղայ՝ Թուղթ առ հիւսիս. փարդապետս. 75 եւն. Իսկ 3. Նոննոսի թարգմանիչն փոխած է երկիցս Վ.է. (էջ 13, 74), որուն վրայ խոսած ենք այլուր (Հանդ. Աճ. 1904, էջ 71): — «*Վուզ*» անուանակոչութեան մասին հմմտ. Յոջբ. Հրատարակիչներու, էջ 2:

2 Հակածառ. 35: Հմմտ. Գիրք Վայսերաց, էջ 66-7:

Իւր ասպարէզն ալ եղաւ Աղեքսանդրիա, ուր 457ին յաջողեցաւ խուժանի միջնորդութեամբ զՊրատերիոս Մկրտարանին մէջ ի կենաց բռնալով՝ յափշտակել պատրիարքական աթոռն. սակայն շուտով ստիպուեցաւ թողուլ գահն (460) համանուն Տիմոթէոսի, «որ անուանեցաւ Փուաս¹», եւ աքսորուիլ եղբօրը հետ, Վ. Պոլսոյ վրայէն նախ ի Գանգրա եւ ապա ի քերսոն, ուսկից Ղերոն կայսեր մահուընէ ետքը վերադառնալով ի Վ. Պոլիս՝ Բասիլիսկոսի հրամանաւ գրաւեց կրկին Աղեքսանդրիոյ աթոռը (476). Բայց այս անգամ ալ երկար չտեւեց աթոռին վրայ եւ տարին չբոլորած գահավէժ ըլլալով՝ վախճանեցաւ յԱղեքսանդրիա († 477, Յուլ. 31) խոր ծերութեան մէջ, ըստ ումանց ինք զինքը թունաւորելով²:

3. Տիմոթէոսի կեանքը կռուիլ եղաւ թէ բանիւ եւ թէ գրով, բայց դժբախտաբար իւր գրական գործունէութեան մասին շատ դոյզն է մեր ծանօթութիւնը: Բիւզանդական մատենագիրք իրենց դաւանաբանական գրուածոց մէջ կը յիշատակեն յաճախ Տիմոթէոսի³ Ἀντιρρητικά

¹ Գիրք Վայս. էջ 67. յուն. φάως, φώως լոյս բռնէն. ըստ Թեոփանեսոյ կը յորջորջուէր λευκός, սպիտակ:

² Կենսագրութիւնն գեղեցիկ ի մէջ բերուած է Յառաջաբանին մէջ, էջ 2—Թ: Հմմտ. եւ J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopel, Regensburg 1867, I. 93—116:

³ Հմմտ. K. Krumbacher, Geschichte der byz. Literatur, München, 1897, p. 53. ուր սակայն յանուն Տիմոթէոսի իմացուած է Տիմոթէոս Գ. Աղեքսանդրիոյ պատիրարքն (519—535):

(Հակածառութիւն) գրութիւնն “ի բազում
 գիրս”¹, նաեւ Συγγράμματα κατὰ τῆς συνόδου
 Χαλκηδόνος καὶ τοῦ τόμου Λέοντος (Շարագրու-
 թիւնք առ ժողովն քաղկեդոնի եւ տուճարն
 լեւոնի)²: Նման գրուածք մ’ալ կը նշանակէ
 W. Wright Բրիտանիական Միւսէոնի ասորե-
 րէն Չեռագրաց ցանկին մէջ³ Տիմոթէոսի “Գիրք
 ընդդէմ ժողովոյն քաղկեդոնի” (Cod. Mus.
 Britt. Addit. 12156), որ 562ին ընդօրինա-
 կուած կ’ըսուի⁴: Ապահովագէս այս երեք խորա-
 գիրներն ալ միեւնոյն մատեանն կ’ակնարկեն, որ
 ի կարգին կու գայ կը հաւասարի հայերէն
 “Հակածառութիւն առ սահմանեալս ի ժողո-
 վոյն քաղկեդոնի” գրութեան: Այս նկատմամբ
 թէեւ կը պակսին մանրամասնութիւնք, բայց
 կարելի է հաստատել առանց դեղեւելու
 ’Αντιορρητικάի համար, ինչպէս կը տեսնուի Յուս-
 տինիանու թղթէն⁵, ուր վկայութիւններ կը բե-
 րուին այս մատենէն: Տիմոթէոս յօրինած է զայս
 անկասկած իւր աքսորանաց օրերուն ի Գանգրա
 եւ ի քերսոն 455—465ի միջոցները: Հայերէն
 թարգմանութիւնն կ’ընծայէ առ այս կռուան:
 Ա. գիրքը գրուած է 457էն՝ Մարկիանոսի մա-
 հուրնէ յառաջ եւ Գիոսկորոսի մահուրնէ
 († 454) ետքը, հեղինակն կենդանի կ’ենթադրէ

1 Migne, P. gr. 86, 273—4. 88, 1127—30.

2 Migne, P. gr. 88, 437—441.

3 W. Wright, Katal. p. 639—648.

4 *UFRS*, 1908, էջ 588.

5 Migne, P. gr. 86, 273—4 = 88, 1127—8.

(էջ 150) տակաւին զՄարկիանոս (+ 457), գիտէ Հռոմայ անապատանալը (էջ 150) Գենսերիկոսի առջեւ (455): Ա'երեւայ թէ յորդորուած է նա գրութեանս Գիոսկորոսի խորհրդով (հմմտ. էջ 280) եւ Ա. գիրքն արդէն ի Գանգրա սկսած¹: Բ. եւ Գ. գրքերը, որոնք կը պակսին հայերէնի մէջ, գրած կ'երեւայ 460ի աքսորքին ժամանակ ի Գանգրա եւ ի Քերսոն, գոնէ Գ. գիրքը հոս գրած է ըստ Յուստինիանու: Աւերջաբանին խօսքերն ալ զայս կ'ակնարկեն, ուր շատ դառնութեամբ կը խօսի իւր հանգամանաց վրայ եւ կ'ուղղէ սուր խօսքեր ժամանակակից՝ զինքը աքսորել տուող կայսեր (Աւելոնի) դէմ (էջ 331):

Գեննադիոս Մասիլիացին² կը յիշէ իւր De scriptoribus ecclesiasticis գրոց մէջ, թէ թարգմանած է ինքը Տիմոթէոսի առ Աւելոն գիրքը (libellus), ուր Ս. Հարց վկայուած թիւններով ջանացած է, կ'ըսէ, զկայսրը խաբել, Աւելոնի տոմարն ու Քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանն մոլորական ցուցընել, եւ արեւելեան բոլոր եպիսկոպոսները Նեստորական ներ-

¹ Արտասահմանեցին զԳիոսկորոս «ի Աիւզիկոն նախկին, ապա յԵրասիղիա, յետ այսորիկ ի Գանգրաց, ոցն քաղաք, ի Պափղագոնիա, ապ ուր զարչուանն կատարեաց» Հակաճառ. 147. հմմտ. ԱՐԲՏ. էջ 588:

² Գ. Տէր-Մկրտչեան (ԱՐԲՏ. 588) կը շիոթէ անձս Ա. Պոլսոյ պատրիարք Գեննադեայ (458—471) հետ: Գեննադիոս Մասիլիացի քահանայն հեղինակած է Ե. դարու վերջին քառորդին: O. Bardenhewer, Patrologie, Freib. 1894.

կայացընել¹: Նկարագրուած են էն կը տեսնուի թէ
ակնարկուած գիրքն անկախ² գրութիւն մ'է
Հակաճառութենէն, եւ զոր կը յիշատակէ նաեւ
Անաստաս քհ. Սինայեցի³:

Բաց ասկէ ունի Տիմոթէոս «Տրամախո-
սութիւն (dialogue) ընդ Կալովմնեայ Աղեքսան-
դրացւոյ», ուսկից հատուածներ պահած է Աւետի-
գիոս Բիւզանդացի⁴: Աատիկանի արաբ. Չեռա-
գրաց մէջ (թ. 172) կայ նմանապէս՝ ապահո-
վապէս իրմէ, դաւանարանական ճառ մը, զոր
լատ. թարգմանութեամբ հրատարակած է
Ang. Mai⁵:

4. «Հակաճառութեամբ», դիտած է Տիմո-
թէոս հերքել Աւետի Տոմարը եւ Քաղկեդոնի
Ժողովոյն սահմանը, կամ մէկ խօսքով՝ ի Քրիս-
տոս երկու՝ աստուածային եւ մարդկային ան-
խառն բնութեանց վարդապետութիւնն դատա-
պարտել իբրեւ հերետիկոսութիւն եւ նոյն
Նեստորի եւ Թէոդորոս Մոպսուեստացւոյ Ար-
դապետութեանց՝ հակառակ հին հարց ուսու-
ցածին, եւ թէ պէտք է «զՏէր մեր եւ զԱս-
տուած Յիսուս Քրիստոս մի ասել՝ հանդերձ
իւրով մարմնովն եւ նմին զամենայն հատուցա-
նել զաստուածավայելչականն եւ զմարդկու-
թեանն», եւ թէ ըստ մարմնոյ մեզի համագոյա-

¹ Migne, P. lat. 58, 1102.

² Նոյն կը համարին Հրատարակիչք (Յոջք. ԺԱ.) եւ
Գ. Տէր-Մկրտչեան (ԱՐՐՏ, 588):

³ Migne, P. gr. 86, 274.

⁴ Migne, 86, 275-76.

⁵ Ա. Migneի, անդ, 269-274.

կան ըլլալով հանդերձ « եկաց մնաց եւ այսպէս
 Աստուած » (Տմնա. էջ 1): կամ ըստ Գեորգի-
 անի կ'ուսուցանեն Տիմոթեանք. « Բանն առաւ
 մարմին պահելով թէ աստուածային գոյու-
 թիւնն եւ թէ մարմնոյն բնութիւնն. եւ ընկե-
 րակցութեամբ երկուքին առանց խառնման՝
 Որդւոյն Աստուծոյ մի անձը զգեցաւ մարմին »¹:
 Չայս կը ջանայ ապացուցանել երկար վկայու-
 թիւններով սուրբ Հարց գրուածներէն (էջ 2—
 34 եւն), զորոնք առաջիկայ հարցին համար կը
 նկատէ « հոգեկան զրահս ուղղափառ հաւատոյ »
 (էջ 36): Իբրեւ հիմ իւր հաւատոց Ս: Հարց
 վկայութիւնքը ի մէջ բերելէ ետքը կ'անցնի հա-
 կաճառել Լեւոնի Տումարին (էջ 52—144) եւ
 Քաղկեդոնի սահմանին (էջ 144—256) դէմ.
 հոս իւր ընտրած յօրինուածութիւնն է նախ ի
 մէջ բերել Տումարէն հատուած մը, ցուցընել
 համամիտ Նեստորի, Պաւղոս Սամոստացւոյ եւ
 Թէոդորեանայ վարդապետութեանց, առ այս
 Ս. Հարց վարդապետութիւնը եւ ապա իւր խոր-
 հրրդածութիւնքը: Գրութիւնս այսպիսի յօրի-
 նուածութեամբ անպայման յարգ կը ստանար
 ժամանակակից վառ վիճմանց ժամանակ եւ ան-
 սպառ աղբիւր մը երկաբնակներու դէմ վկայու-
 թիւններ հայթայթելու համար: Այս իսկ պատ-
 ճառաւ քիչ ժամանակէն տարածուած է ամէն
 անկիւն:

5. Հայերէն թարգմանութիւնն պահուած է
 Էջմիածնի Թ. 1988 (կար. 1945) շեռագրին

¹ Migne, P. lat. 58, 1106.

է ձեռագիրը Թ—Ժ. դարից այս կողմ գրուած լինելն: Այսպիսի հնութեան մէջ գեղեցիկ կը պատկերէ ձեռագիրն նաեւ բնագրին հին ուղղագրութիւնն եւ գրչութեան հնախօսութիւնն. առ այս դրած են նմանատպութեամբ իրրիւ նմոյշ երկու էջ (տախտակ Ա. եւ Բ.): Այս տեսակէտից, կը գրեն հրատարակիչք, լեզուագէտների եւ բանասէրների համար ներկայ գրուածքը առատ նիւթ է մատակարարում, (Յոջք. էջ ԻԲ.): Ձեռագրին ընթերցուածք այսպիսի նպատակաւ պահպանուած են հրատարակութեանս մէջ ամենայն ճշդութեամբ¹:

6. Թարգմանութիւնն կատարուած է ուղղակի յունարէն բնագրէն, որ կորսուած է այսօր: Յառաջ քան թարգմանութեան հանգամանքներն դիտելն, խնդրոյ արժանի է հոս հայերէն թարգմանութեան ամբողջութիւնը, որուն մասին զլացած են Հրատարակիչք իրենց խօսքը: Աւրեւոր է այս կէտի ուսումնասիրութիւնը, վասն զի ներկայ հրատարակութեանս մէջ ունինք միայն մէկ գիրք, մինչդեռ յունարէնն երեք գրքի մէջ գրուած կ'աւանդուի. այսպէս Յուստինիանոս Աայսր իւր Ընդդէմ միաբնեայց գրքին մէջ կոչումներ կ'ընէ Տիմոթէոսի Հակաճառութեանս

¹ Աւելորդ է ըսել թէ կիտարութիւն եւ ինչ ինչ յայտնի վրիպակաց ուղղութիւն մուծուած է հրատարակութեանս մէջ, ծանօթութեանց մէջ նշանակելով միշտ ձեռագրին ընթերցուածն: Արտագրութիւնք դժբախտաբար միշտ որոշ կանոնի հետեւողութեամբ եղած չեն եւ ոչ միօրինակութեամբ: Աամայականութիւնն յերեւան կ'ելէ մանաւանդ մի եւ նոյն հասուածի այլ եւ այլ կրկնութեանց մէջ:

Գ. գրոց Գ. եւ Ը. գլուխներէն¹, որոնք գոյու թիւն չունին հայերէնին մէջ, որ միայն Ա. գիրքն կը ներկայացընէ: Մանր միտ դնելով հայերէն թարգմանութեան, կը նշմարուի հոն ալ ակնարկու թիւն այս մասին. այսպէս Տիմոթէոս իւր վերջաբանութեան մէջ կը գրէ. «Շարագրեցի նախ այսորիկ մատեանն Աստուծոյն քայից, որպէս ուսայ ի սրբոցն աւետարանչաց եւ ի սրբոց առաքելոց եւ ի սրբոց մարգարէից եւ ի սրբոց եւ ուղղափառաց եպիսկոպոսապետաց», ուր խօսած է զՔրիստոս «յերկուս բնութիւնս», բաժանողներու դէմ (էջ 329—30): Այս մատեանն ըստ մեզ է Հակածառութեան Ա. գիրքը՝ հայերէն թարգմանութեանս 1—314 էջերը, զոր գրած է 455—457ի մէջերը:

Գրութեանս վրայ բաւականատեան անցնելէն ետքը, իւր բացատրութեամբն «իւր յօլով ամանակաւ», կ'ըսէ, «գարձեալ... ըստ չափոյ զոր աւանդեաց ինքն Տէր իմաստութեան ինձնուստիս, գրեցի եւ այժմ յերկուս մատեանս, ընտրեալ գարձեալ ի սրբոց գրութեանց եւ զվարդապետութիւն սրբոցն եւ ուղղափառաց եպիսկոպոսապետացն», (էջ 330): Շատ պարզ է հոս ալ իմաստը. եւ այսու բաղկացած կ'ըլլայ Տիմոթէոսի գործքը երեք գլքէ: Հայերէն թարգմանութիւնն թէեւ ամբողջութեամբ հասած չէ մեզի, բայց կը նշմարուին Բ. եւ Գ. գրքերէն հետքեր, ըստ մեզ ներկայ հրատարակութեանս 1—316 էջերն Ա. գիրքն կը կազմեն (որուն

¹ Migne, P. gr. 88, 1127—28.

256—314 էջերն գրուած են իբր յաւելուած. հմմտ. 256. իսկ 314—16 էջերն են Ա. գրոց վերջաբանն): էջ 316 կը սկսի Բ. գիրքն, որմէ սակայն միայն խորագիրն ունինք, ուսկից կը տեսնուի թէ Ա. գրոց բովանդակութեան հետ նոյն էր նիւթն: Իսկ Գ. գրոց մասն կ'երեւան էջ 317 գրուած յաւելուածք, որոնց նիւթն բոլորովին անյարիր է Ա. գրոց հետ. վերջաբանն ալ Գ. գրոցն է: Հրատարակիչք (էջ Ժ) վերջաբանին մէջ յիշուած «Աստուածոյն բայից» մատեանով Տիմոթէոսի ինքնուրոյն մէկ աշխատութիւնն կ'ենթագրեն, իսկ «գրեցի եւ այժմ յերկուս մատեանս», խօսքերն կ'առնուն ներկայ Հակաճառութեանս մասին, զոր երկու գրքէ բաղկացեալ կ'ենթագրեն (Ա. մաս, էջ 2—34. Բ. մաս 52 ցվերջ): Բայց անտեղի է այսպիսի մեկնութիւն, այնու որ այս Բ. մաս համարուածն անբաժին կերպով կը յաջորդէ առաջնոյն, եւ հեղինակն ըսած էր արդէն առաջին էջերուն մէջ (էջ 1, 52) թէ նախ Ս. Հարց վկայութեամբ պիտի ցուցընէ մարդեղութեան վարդապետութիւնն եւ ապա պիտի վիճէ Ղեւոնի Տումարին դէմ¹:

¹ Հեղինակն Տիմոթէոս Ա. գիրքն ալ բաժնած է այլ եւ այլ գլխոց կամ մասերու, ըստ պէտքսութեան նիւթոց. Ա. գլուխ՝ Վկայութիւնք Ս. Հարց (էջ 1—52). Բ. գլուխ՝ Հակաճառութիւն ընդդէմ տումարին Ղեւոնի (էջ 52—144) եւ Գ. գլուխ՝ Հակաճառութիւն առ սահմանեալի ժողովոյն Քաղկեդոնի (էջ 144—256): Այս գլխակարգութեան զանազանութիւնն զգալի է ներկայ հրատարակութեանս մէջ. այսպէս կայ յատուկ վերջաւորութիւն Ա. գլխոյն վերջը. եւ Բ. գլուխն կը սկսի «Հակաճառական երկերոց զտումսէն Ղեւոնի» (էջ 52) սկզբնաւորութեամբ: Նոյնպէս

7. Արդեօք ամբողջութեամբ՝ երեք գրքերն ի միասին թարգմանուած էին ժամանակին եւ ապա կորսուած մաս մը (Բ. գիրքն եւ Գ. գրոց մէկ մասը): Հրատարակիչք բան մը չեն նշանակեր Չեռագրին թերութեան մասին: Պէտք է գիտել որ Չեռագրին մէջ Բ. գրոց խորագրով կ'աւարտի էջը, այնպէս որ անտեղի չէ ենթագրել Չեռագրին մէջէն թերթերու անկուած: Հնոց ծանօթ կ'երեւայ աւելի ընդարձակ բովանդակութեամբ քան որ մենք ունինք: Տուրտաւայ Մովսէս եպիսկոպոսն ունէր «զգիրս», Տիմոթէոսի «բովանդակ»¹. դժբախտաբար անեղական բառն «գիրք» կը մթագնէ խօսքին իմաստն, թէեւ «զգիրսն բովանդակ», թուոց յաճախութիւն կը ցուցընէ: Նոյնպէս մութ է Պետրոսի (Անտիոքացւոյ²) թղթոյն խօսքերն. «Եւ ունի քո ատուած սիրութիւնդ զամենապատուականին եւ զերանելի հաւրն մերոյ Տիմոթէոսի զգիրս՝ որ ընդդէմ քաղկեդոնի ժողովին, ... գիտէ քո

մասնաւոր սկիզբ մ'եղած է Բ. գլխոյն՝ [Հակածառութիւն] ի ժողովն քաղկեդոնի (էջ 144): Թէ ինքն հեղինակն իսկ զատ գլուխ մ'ենթագրած է զայս Բ. էն, յաճախ կ'ակնարկէ հոս եւ հոն. մտադրութեան արժանի է հետեւեալը. էջ 170. «Նախացուցեալ իսկ եւ զայս ի հակածառականին թղթոյն Ղեոփիլի», որով Բ. գլուխն կ'ակնարկուի: Յուսաինիանոս Ա. գրոցս Բ. գլխէն հասուած մ'ի մէջ բերելով կը գրէ. Πάλιν Τιμόθεος ὁ βλάσφημος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ἀντιοχητικῶν αὐτοῦ λόγων οὕτως λέγει (Migne 86, 273), այս է. «Ղարձեալ Տիմոթէոս հայհոյիչն յերկրորդում Հակածառական բանից իւրոց ասէ այսպէս», հասուածն կը համապատասխանէ հայ. թարգմ. էջ 67, 5-13 տողերուն:

¹ Գիրք Թղթոց, 140:

² Հմմտ. Նորայրի թուղթը. Հանդ. ԱՄ. 1908, էջ 156:

իմաստութիւնդ յստաշատացելոց գլոց երանելոյն Տիմոթէոսի¹ : Այս մթութիւնն կը պարզէ սակայն էջմիածնի Թ. 454 շեռագիրն, ուր կը գտնուի 4 հատուած Տիմոթէոսի Հակաճառութեան (հրատ. էջ 335—342). հատուածներուն երկքը կայ Հակաճառութեանս մէջ. բայց ոչ չորրորդը «Նորին (Տիմոթէոսի) ընդդէմ լեւոնի գլխոյն ԽԲ. Հենգն. ԼԱ. յօրինեալ» խորագով որ ոչ այլուստ ըլլալու է, բայց եթէ Բ. եւ Գ. կորուսեալ գրքերէն : Նման հատուած մ'ալ կը գտնուի Ստեփանոս Իմաստասէրի քով¹, որ նոյնպէս գոյութիւն չունին երկայ հրատարակութեանս մէջ : Զարմանալի չէ մեր ենթադրութիւնն. ծանօթ ձեռագիրն միակ է. հետեւաբար չունի ամբողջութեանը որ եւ իցէ վկայ : Պէտք է համեմատել առ առաւելն Բրիտ. Միւսէոնի ա-

¹ Հրատ. Գ. Տէր-Մկրտչեան, ԱՐԲՏ. 1902, էջ 318—400. արտատպ. Առդարչասպատ, 1902 էջք 55 : Ստեփանոս երեք հատուած ունի «Տիմոթէոս»էն, առջ 127—131 = Տիմ. էջ 218, 24. առջ 132—137 = Տիմ. 218, 32. 230, 15. Իսկ առջ 138—145 չկայ այժմեան հրատարակութեան մէջ : Ստեփանոս բաց ասկից ունի Հակաճառութեանն ուրիշ երեք հատուած ալ. երկուքը Աիւրղի Աղեքսանդրացւոյ Պարասմանց (առջ 113—126 = Տիմ. 198, եւ առջ 461—470 = Տիմ. 198) գրքէն, եւ մին Յովհ. Երուսաղէմացւոյ ի Հատուածայ ճառէն (առջ 478—484 = Տիմ. 276) հմմտ. այս մասին եւ ԱՐԲՏ. 1908, էջ 565, ուր մասնանիշ ըրած է Գ. Տէր-Մկրտչեան միայն երեք հատուած : Աւշագրութեան արժանի է այս անասկէտով նաեւ Սահակայ Արդ. առ Փոսպատասխանն, ուր (Գէր+ Բղ՛, 284—85) կան հատուածներ Նեստորի գրութիւներէն. հատուածներու մէկ մասն վերցուած է Հակաճառութեան երկրորդ գլխէն. ապահովապէս միւս մասն ալ պէտք է փնտռել կորսուած գրքերու մէջ : Այս մասին կը խօսինք վարը :

սորերէն թարգմանութեան հետ, եթէ համեմատ է ամէն մասամբ հայոյն: Հրատարակիչք Քր. Լօօֆսի ասորերէն թարգմանութենէս յառաջ բերած Նեստորի հատուածներն համեմատելով հայ թարգմանութեան հետ կը գրեն. «Այդ հատուածները մասամբ համապատասխանում են այս գրքի մէջ եղածներին, բայց մեծաւ մասամբ տարբեր են եւ կարծել են տալիս, թէ Քրիտանական Մուզէուի ասորերէն ձեռագիրը Տիմոթէոսի մի այլ նման աշխատութիւն է բովանդակում իւր մէջ, (էջ ԺԲ): Անցնինք կարեւորագոյն խնդրոյն՝ հայերէն թարգմանութեան ժամանակին:

8. Հայերէն թարգմանութիւնն կատարուած կը համարին հրատարակիչք Ներսէս Բ. Աշտարակեցւոյ (548/9 — 556/7) օրով, հիմնուած գլխաւորաբար Փոտի առ Զաքարիա կաթ. գրած թղթոյն մէկ տեղւոյն վրայ, ուր կ'ըսուի¹ թէ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի «արար զժողովն ի Դվին... ի ձեռն Արդիշոյի ասորոյ, որ եկեալ էր ի Սասանոյ ի Սարեփիծոյ վանիցն եւ այլք ընդ նմա, որ ձեռնադրեցան եպիսկոպոսք ի Ներսիսէ եւ ընկալան զԴիոսկորոս եւ զՓիլակսոն եպիսկոպոս ի Նաբուք քաղաքէ եւ զՏիմոթէոս Աղեքսանդրացին, որում կուզն կոչեն, որ զգրեանս թարգմանեցին ի Հայս, որ կոչին յետին թարգ-

¹ Յառաջբերութիւնն մեր մէկ ձեռագրին (անթիւ տակաւին) համեմատ է. Ն. Մառի հրատարակութիւնն ի Правословными палестинский сборникъ, томъ XI, С.-Петербург. 1892, էջ 181, շատ խանդարուած է:

ՅԻՄՈԹԻՍՍ

86-7091

Մանիչք. որ ունի բազում շարախօսութիւն վասն
ժողովոյն քաղկեդոնի ի նոցին թարգմանու-
թեանն . . . :

Փոսի կարեւոր տողերս անուած են
De rebus Armeniae գրութեանէն, որ է. դա-
րու մէջերն գրուած է եւ աւելի պարզագոյն
ունի սոյն պարբերութիւնս: Անանուն հեղինակը
կը գրէ. “Այն ատենները Տիմօթէոս եպիսկո-
պոսը ինքն իրմէ շատ մը ճաներ գրեց ի Քրիստոս
երկու բնութիւն դաւանողաց դէմ. եւ քաղկե-
դոնի ժողովոյն դէմ նախատիմքներ”, եւ քիչ մը
վերջը. “Ներսէս Աշտարակեցւոյ օրով” ի Գուին
ժողով մը գումարուեցաւ, երբ նաեւ քաղկե-
դոնի ժողովն իբրեւ. “Նեստորական նշովեցին ըստ
բանից Աբղիշոյի, վասն զի նոյն ժամանակ
թարգմանեցին (ἐρμήνευσαν) Աբղիշոյէն բերուած
գրութիւններն, այն գրութիւններն, զորոնք
յիշեցենք վերը եւ որոնք Տիմօթէոս եւ Փիլոք-
սենիոս (παρὰ Φιλίκου) ասորիներէն գրուած էին
քաղկեդոնի ժողովոյն եւ Քրիստոսի երկու բնու-
թեանց դէմ”¹:

Անանունի այս տեղեկութիւնն պայծառ լոյս
կը սփռէ իրին վրայ: Այլուստ ծանօթ է Ներսիսի
օրով (555—56) գումարուած Գունոյ ժողովն,
ուր յիշաւի ներկայ էր եւ Աբղիշոյ². դարձեալ
Աբղիշոյի առ Ներսէս գալն ասորի վանականնե-
րու հետ եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուիլը³ (548

¹ Migne, P. gr. 132, 1243—4:

² Գրք. Թղթ., 72, 77:

³ ԱՆԴ, 43—69:

—549°). եւ ասոր շնորհիւ Աբղիշոյի ձգած մեծ ազդեցութիւնն Ներսիսի եւ Հայոց դաւանութեան վրայ¹: Հետեւաբար որ եւ իցէ Տիմ չունինք անընդունելի նկատելու Անանունի եւ Փոտայ տեղեկութիւնքն: Աերջնոյս քով կան յիրաւի սխալներ, այսպէս թէ Ներսէս բաց ի Աբղիշոյէն՝ ուրիշ եպիսկոպոսներ ալ ձեռնադրած է. բայց այս անվաս է առաջիկայ ինդրոյս համար:

Ըստ այսմ պէտք է առանց դեղեւելու ընդունիլ Տիմոթէոսի գործոյն թարգմանութիւնն նորեկ ասորիներու ձեռք՝ կատարուած ընդ մէջ 548—557 տալիներու. որուն մէջ նաեւ Աբղիշոյ մեծ դեր խաղացած է²: Հրատարակիչք կը միտին մինչեւ անգամ անոր ձեռքէն ելած համարիլ բովանդակ թարգմանութիւնն, որ ընդունելի չէ. Աբղիշոյ իւր գրութեանց մէջ աւելի պարզախօս է եւ հայերէնագէտ, մինչ հոս գործածուած է հայերէն մը, որ ամէն մասամբ օտարի ձեռք, բերան եւ քիմք կը մատնանչէ: Հայերէնն յունարէնի վրայ ձեւուած խժալուր, օտարաշուրթն լեզու մ'է, դժուարահասկնայի եւ ան-

¹ De rebus Armeniae, Migne, P. gr. 132. 1244-5

² Կտարու թեան արժանի է հոս այն պարագան որ Տիմոթէոսի գրութեանց հետ միաժամանակ թարգմանուած կ'աւանդուին Փիլէքսենեայ գրութիւնք. եւ յիրաւի ինչպէս այլուր ունեցած ենք առիթ ըսելու, 548—550 ծանօթ էին Աբղիշոյի Փիլոքսենեայ գրութիւնք հայերէն թարգմանութեամբ (հմմտ. Հանդ. Աժ. 1907, էջ 255) ցանկալի էր գանձել զոյն ալ ամբողջութեամբ եւ ի լոյս հանել:

³ Հմմտ. իւր թղթերը ի Գիւր Թղթոց, էջ 59-69:

ճաշակ. Թարգմանիչն նոյն իսկ լեզուին ընտելա-
կան ասո. Թեանց¹ անձանօթ է, որ անբմբունելի
է ազգայնոյ մը համար:

9. Գալուստ Տէր-Մկրտչեան իւր յօդուածին
մէջ՝ « Տիմ. Թէոս Կուզի Հակաճառութեան հայ
Թարգմանութեան ժամանակը եւ Ս. Գրքի եր-
րորդ կամ նորաքեր հայ Թարգմանութիւնը² »,
փորձեց ուրիշ շրջան մը փոխադրել Թարգմա-
նութեան ժամանակը, զոր կարելոր է առնուլ
հոս ի նկատի: Տէր-Մկրտչեան հիմնուած Տիմո-
թէոսի սա խօսքին վրայ. « Երանելւոյ Հօր մերոյ
Գիտակորոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ
եւ խոստովանողի՝ ի գրեցելոյ առ Սեկունդինան
Թղթոյ ի Գանգրայ յեքսորաց, ուր զընթացսն
կատարեաց ի Քրիստոս: Թուղթ եւ թներորդ:
Սեպտեմբերի երկրորդ: Հոռի վեցերորդ³, կը
նկատէ թէ հայ եւ յոյն ամսաթուերն զուգա-
դէպ կու գան միայն 480—484 տարիներուն,
հետեւաբար այդ քառամեայ շրջանն է Հակա-
ճառութեան Թարգմանութեան թուականը,
դրուած հայ Թարգմանչէն⁴: Բայց այս մի միակ
աստիճանն բաւական է այդպիսի բարձրաբերձ
հետեւութեան բարձրանալու:

Կոզելով հանդերձ Տէր-Մկրտչեանի սուր
նկատողութիւնը, չենք կրնար համակարծիք ըլլալ

¹ Զոր օր. Մեծ-ձիւն, փոխ. Միածին. Մեհեան. փոխ.
Տաճար. Գր-սո, փոխ. Գրախա. Ար-ս-թիւն, փոխ. Կարո-
ղութիւն, եւ այն անթիւ յաճախութեամբ:

² ԱՐԲՏ. 1908, էջ 564—589:

³ Հակաճառ. էջ 277:

⁴ ԱՐԲՏ. 570—576:

իրեն: Ընտրուած կէտն այնպէս աներկբայ կռուան մը չէ, որ խոհեմութիւն համարինք հօն գամագիտ ըլլալ անկասկած, եւ հարեւանցի անցնիլ Անանունի ընձեռած կռուանը:

Տիմոթէոս ճառելի թուականով ուզած է յայտնել Դիոսկորոսի մահուան տարին. Չեռագրին տուած ընթերցուածն հաւատարիմ չէ ամէն մասամբ:

Դիոսկորոս մեռաւ ի Գանգրա 454, Սեպտ. 4ին¹: 454 տարին կը համապատասխանէ Եւթներորդ Ինդիկտիոնի: Յիշեալ նախադասութեան մէջ խօսքն Դիոսկորոսի մահուան վրայ ըլլալուն՝ անպատճառ կապ մը ենթադրելու է յաջորդող թուերուն հետ: Ասպը կ'ընդհատեն առ երեւոյթս «Թուղթ եւթներորդ», բառերը: Աննպատակ էր Տիմոթէոսի՝ գրութեան տեղն եւ առ որ կ'ուղղուի յայտնելէն ետքը նշանակել Դիոսկորոսի թղթոյն թիւը՝ «եւթներորդ»: Դիոսկորոս առանց տարակուսի ոչ թէ 7, այլ 77 թուղթ գրած էր իւր երկար կենաց տաք օրերուն, որով դժուարին էր մահուընէ քիչ վերջն անոնց դասաւորութիւնը: Եւ յիրաւի այլուր (էջ 279) չի գործածեր այսպիսի թուարկութիւն: Անտեղի է ուրեմն «Թուղթ», բառն. պէտք է ըլլալ ԻՆԴԻԿՏԻՈՆԻ ԵԻԹՆԵՐՈՐԴ:

Այս սրբագրութենէն ետքը կարելի է խնդիր ընել մահուան օրուան վրայ. թէ ինչ հիմամբ Սեպտեմբերի չորրորդն կը նշանակուի

¹ O. Bardenhewer: Patrologie, p. 350.

մահուան օրն, անյայտ է ինձ: Հոս ծանրակշիւ պէտք է նկատել աւելի Տիմոթէոսի վկայութիւնն, որ ականատես իսկ էր: Մեծ անջրպետով հետու չէ Սեպտ. Բ. ը Գ. էն: Բայց կարելի է խնդիր ընել նաեւ Սեպտեմբերի Բ. ընթերցման վրայ, որ չի համապատասխաներ Հոռի վեցերորդին հետ: Գժուարո. թիւնս բառնալու վերջին, թէ եւ բռնազբօսիկ, միջոցն է ընթեռնուլ Սեպտ. երկրորդի տեղ “իններորդ”, որ օրն ճշդիւ կը համապատասխանէ Հոռի վեցերորդին 454 տարւոյն համար: Հայերէն գրերն Բ. եւ Թ. իրարու մեծ նմանութեան պատճառաւ ենթակայ են շփոթութեան: Այսու կերպով մը կը հաշտուին Սեպտեմբերի Բ. (Թ.) եւ Հոռի Զ. ընթերցուածները: Սակայն այսպիսի հաստատութեան մը համար հարկ է կանխաւ ենթադրել, թէ գիտակցութեամբ մտած է թարգմանիչն տոմարագիտական մանր խնդրոց մէջ. իսկ թէ ունէր այսպիսի հմտութիւն թարգմանիչն, զայն դժուարին է գուշակել Հակաճառութենէն: Գիտակորոսի մահուան ճշգրիտ օրն միայն կրնայ որոշ զայն:

Յամենայն դէպս անպատեհ է փոփոխել վերջին տարիներս Հայոց դաւանաբանական պատմութեան համար ստացուած ժամանակագրութիւնը եւ անհիմն նկատել մերձաւոր ժամանակակցի մը վկայութիւնն, որ միւս կողմանէ այնպէս միարան է Զ. դարու Եկեղ. եւ Մատենագրութեան պատմութեան հետ:

10. Թարգմանութիւնն կատարուած է շատ ստրկական ոճով, ոճ մը, որ յատուկ է ընդհան-

րապէս ամէն Տելենարան թարգմանութեանց .
 բայց իւր տեսակին մէջ քաջ կրնայ մըցիլ “Գա-
 լիթ Անյաղթի” . թարգմանութեանց լեզուին
 հետ : Թէեւ չունինք համեմատութեան միջոց
 յունարէնի հետ, վասն զի կորսուած է յունա-
 րէն բնագիրն, բայց փոքրիկ հատուած մը կու
 տայ հնարաւորութիւն ամփոփ գաղափար մը
 կազմելու թարգմանութեան արուեստին վրայ :
 Հատուածն Անտիոքի (Պիսիդեայ) Երեքթէոս
 եպիսկոպոսի ճառէն հանուած է, զոր Aug. Mai
 յոյն Չեռագրաց մէջ գտնելով հրատարակած է
 իբրեւ նշխարք Երեքթեայ կորուսեալ ճառէն¹ .
 յունարէնն ժամանակաւ անուած կ’երեւայ Տի-
 մոթեայ Հակաճառութենէս (հայերէնն էջ 277) :
 Ար դնեմ հոս յոյն բնագիրն եւ հայ թարգմա-
 նութիւնն տակէ տակ .

Τοῦ μακαρίου Ἐρεχθίου ἐπισκόπου
 Ἑρωνέριου Ἐρεκθεայ եպիսկոպոսապետի
 Ἀντιοχείας τῆς Πεισιδίας, ἐξ ὁμιλίας λεχθεΐσης
 Ἀνտիոքի Պիսիդեայ ի խաւսից ասացելոց
 ἐν τοῖς ἁγίοις Θεοφανείois ἐν τῇ Μεγάλῃ
 ἱερῶν Աստուածայայտութիւնս ἱ. մեծի
 ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως, καθεζομένου τοῦ
 ἐκτελεσθῆσθ Ἀρσενίου ἱεροεργου ἱ. աստելով
 μακαρίου ἐπισκόπου Πρόχλου.
 Ἑρωνέριου եպիսկոպոսի Ἀρσηղի :

Παρὰ Ἡσαΐου τοῦ μεγάλου προφήτου
 Ἀ. Եսայեայ մեծի մարգարէի
 ἤκούσαμεν Θεοῦ κερυττομένου· Παιδίων γὰρ,
 Աստուծոյ քարոզելոյ մանկանն՝ քանդի մանուկ,

¹ Ա. Migneի. P. gr. 86, II, 3321.

φησιν, ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ Υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν,
 αὐτῷ, δὴ αὐτῷ, Ἰησοῦ τε καὶ υἱοῦ τε αὐτοῦ,

οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὕμου αὐτοῦ. καὶ
 ἡ ἀρχὴ ἦν μετὰ τὸν Θεόν, ἡ ἀρχὴ ἦν ὡς ὁ Θεός· τε

καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

ἄγγελος, θαυμαστός, σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

ἐξουσιαστής, ἀρχὸν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

μέλλοντος αἰῶνος. Μῆτις οὖν ὑμᾶς
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Ιουδαϊκὸς ἐξαπατήσειεν κλάδος· οὕτω γὰρ
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

καλεῖν τοὺς αἰρετιζοντας ἄξιον, ὡς ἄλλο
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

μὲν το τεχθῆν, ἄλλο δέ ὁ ἐν οὕτῳ καλοικῆσαν
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Θεός, καὶ ὡς δύο τοῦ γεννηθέντος αἰ φύσεις·
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

ἂν γὰρ τις τοῦτο λέγειν τολμήσειεν, τὸν
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Ἐμμανουὴλ αὐτῷ μόνον ἀντίθετος, καὶ χαλινὸν
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

σιωπῆς τὴν τοῦ ὀνόματος ὑποδέξεται μνίμην.
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Ὁὗ γὰρ δύο φύσεις, ἀλλὰ σαρκωθέντα
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Θεὸν ἡ Παρθένος μυστικῶς ἀπεχύτησεν,
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

δεξαμένη τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπιφοίτησιν.
 ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴ

Κὶ μὲν γὰρ ἀνθρωπίνης σποράς βλάστημα ἦν
 Բանդի եթէ մարդկայնւոյ էր սերման բողբոջ

ὁ Χριστός, συνετιθέμεν ἄν, τον καρπὸν κατὰ
 Բրիտանու, հաւանէի արդեւք զպտուղն ըստ

τὴν φύσιν μιμείσθαι τὴν ρίζαν· εἰ δὲ ἐκ
 բնութեան քատակել արմատիցն. իսկ եթէ

Πνεύματός ἐστιν ἁγίου, κατὰ τὴν τοῦ ἀρχαγγέλου
 Հոգւոյ է սրբոյ, ըստ հրեշտակապետին

φωνήν, Θεὸς ὁ τεχθεὶς, ἐπειδὴ και Θεὸς
 Գայնի Աստուած ծնիցեալն, վասն զի եւ Աստուած

ὁ τῆς γεννήσεως πρόξενος.
 ծնելութեան առիթ:

Բնագիրն համեմատութեամբ ուրիշ կտոր-
 ներու այսչափ պարզ ըլլալովն հանդերձ, թարգ-
 մանութիւնն բառ առ բառ յունարէն շարադա-
 սութեան վրայէն կատարուած է: Յունարէնի այս
 նմանողութիւնն, ինչպէս ուրիշ նման գրուածք-
 ներէ ալ յայտնի է, յառաջ բերած է հայերէնի
 հոգւոյն հակառակ անթիւ բառեր, ասացուածք-
 ներ եւ դարձուածքներ, որոնք անտանելի են հայ
 ականջին: Այսպէս յաճախ կը տեսնուին. զեր
 գրնութիւնն, բառական յուն. ὑπὲρ φύσιν, հո-
 մարուն, ὁμο-φυσῆς եւն. զարմանալին է մա-
 նաւանդ κατὰ τὸν τῆς οἰκονομίας λόγον, ἥτα τὴν
 ἐκ γυναικὸς γέννησιν նախադասութեան թարգ-
 մանութիւնն¹ « ըստ տնաւրէնութեանն բանի կամ
 զ'ի կնոջէն ծնելութենէ », ուր առաջին պարբե-
 րութիւնն թարգմանուած է ճշդիւ, իսկ երկրոր-
 դին մէջ մոռնալով թէ առաջնոյն նախագիրն

¹ Հակածառ. էջ 67. յուն. Migne, P. gr. 88, 1130.

κατὰ ἰεὺρ ἰνὴν ἱερὸν ἐρῆ... ρητὴν ἀκρὸς ὡς ἄλλοι
(κατὰ... τήν... γέννησιν), բառական թարգմանած է հայցական, ՝ ծնելու թե՛ն է, բացառական ձեռն կարգալու է անշոշտ ծնելու թիւն:

Ընդունի այսչափ փոփոխութեան հանդէպ անբացատրելի է թարգմանչին տրամադրու թիւնն ուրիշ կերպ, բայց եթէ ընդունելով թարգմանիչն օտարաղգի մը¹, որ իւր թերի հայերէնագիտութեամբն ձեռնարկած է հայացընելու Տիմոթէոսի գործը: Եթէ ընդհանրապէս դժուարին է մեկնել հելլենարանութեան հայ գրականութեան մէջ ընդհանրանալու պատճառն, գոնէ այսպէս մտածելու է առաջիկայիս համար. վասն զի հաս ոչ լեզուն պարզախօս ելած է եւ ոչ իմաստն դիւրահասկնալի. կէտեր, որոնք բուն շարժառիթն կը համարուէին յունարանութեան ծագման:

Ենթադրութիւնը, թէ օտարաշուրթն մէկը եղած է թարգմանիչ, կը հաստատուի նաեւ այն պարագայէն, որ թարգմանիչն հմուտ չէ Ս. Գրոց հին թարգմանութեան: Այս անհմտութիւնն եղած է պատճառ Ս. Գրոց վկայութեանց խժալուր հայերէնով նոր թարգմանութեան՝ հեռու բոլորովին նախնեաց ընտիր թարգմանութեանէն: Այսպէս օր. համար Եփես. Բ. 20—21 համարներն (Հակած. 57, 11—14).

Նոր թարգմ.

Հին թարգմ.

Շինիմք ի վերայ հիման առաքելոցն եւ մարգարեից
Շինեալք ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարեից.

¹ Հմմտ. Ե. Յոջր. 19:

մանակ. այսպէս Տիմոթէոս Յուլիոս քահանայապետի թղթէն հատուած մ'ի մէջ բերած է 5 անգամ¹, թարգմանիչն ամէն անգամ անզգալաբար նոր թարգմանած է, ասկէ պատկերած է մի եւ նոյն ժամանակ պայծառ կերպով թարգմանութեան ատեն ընտրած քիսհաճոյքն ալ²:

Լեզուի տեսակէտով մասնաւորապէս կ'արժէ ուսումնասիրել Տիմոթէոսի Հակաճառութեան հայերէնն. վասն զի իւր ինքնուրոյն տպովն զգալի տարբերութիւն ունի միւս ժամանակակից թարգմանութիւններէն, այսպէս Փիլոնի, Իրենէոսի, Աթանասի, Գր. Աստուածաբանի եւն գրուածոց թարգմանութիւններէն, որոնք թէեւ շատ կանուխ թարգմանուած չեն եւ հելլենաբանութեան մէջ թաթխուած են, բայց շատ մեծ վիճով հեռու են Հակաճառութեան լեզուէն: Երկնչ հոն հայկաբանութիւնն կը տիրանայ միշտ

¹ Հակաճառ. էջ 8-9, 132, 177, 186, 256-260:

² Օր. համար էջ 8, 260 եւն, գիջեալ = էջ 177, ստորանցեալ. 177, 260 եւն գրիցեալքն = 132, գրութիւնքն. էջ 8, 132 եւն բարեհամբաւել = 177, գովել. էջ 260, իջանել. 177, վայրանցութիւն, 132, վայրիջութիւն. էջ 30, պարարկաւ զ = 73 փարագրաւ զ. 30 ստորանկանի, 73 դնանի. 28, մշտնջենաւոր = 275 յաւետախաղաց. 28 իրբ գմեզ = 275 իրբ մեր. 10, ընդ անուանն աւեալ լինի = 187 պարառեցելոյ ընդ անուանն. 10, շարառեցելոյ = 187, պարառեցելոյ. 18, բացընկեցիկ = 118, տարընկեցիկ եւն: Այսպիսի տարբերութիւնք շատ յաճախ են: Աւշադրութեան արժանի է հօս նաեւ քերականական նոր ձեւերն. օր. համար. Էարարին, Էասաց, նիջեանի եւն, կամ դերանուանց իգական ձեւն, սէ (42), նէ, ի նեմայ, փոխ. ի նմանէ (275) եւն:

հելլենաբանութեան, հոս ընդ հակառակն հայերէնն ստրուկն է յունաբանութեան: Ար յիշեցընէ մեզ ահամայ Գաւիթ Անյաղթի, եւ քիչ մ'ալ Ստեփ. Իմաստասիրի թարգմանութիւնքն: Յայտնի է որ վերջնոյս անուամբ եղած թարգմանութիւնք լաւ ներկուած են յունաբանութեամբ¹, որուն պատճառն պէտք է համարիլ յատկապէս թարգմանութեան օգնական Գաւիթ Կենաոր, ոչ քաջ հայերէնագէտ մը: «Անյաղթի» գրութիւնքն ալ ապահովապէս ոչ լաւ հայկաբանի մը վերագրելու է, ինչպէս Տիմոթէոսի Հակաճառութեան թարգմանութիւնն: Գաւթի եւ Տիմոթէոսի գրութեանց թարգմանութիւնք կը մատնանշեն մի եւ նոյն դպրոց եւ մի եւ նոյն շրջան², դպրոց մը որ հայացուցած է նաեւ Թրակացոյ Բերալկանութիւնը:

11. Տիմոթէոսի գործն կը հայանար ժամանակ մը, երբ ազգն օր աւուր կը մխրձէր դաւանաբանական հարցերու մէջ. իրաց այս հանգամանքը նպաստեց մեծապէս Տիմոթեայ հեղինակութեան եւ գործոյն ծաւալման:

Հեղինակն Տիմոթէոս շնորհիւ ասորի ազդեցութեան՝ առաջին օրէն իսկ ճանչցուեցաւ ի Հայս «երանելի»³ եւ «ընդ ուղղափառ հովիւսն եւ ընդ մարտիրոսս» դասուեցաւ Գիոսկորոսի

¹ Տաշեան Հ. Յ., Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնք. Մասն Ա. Վիեննա, 1895. էջ 15-1:

² «Անյաղթի» գրութիւնք Հակաճառութիւնն շատ վերջն շէն թարգմանուած. հմտ. Khostikian Missak, David der Philosoph, Bern, 1907, p. 15 ff.

³ Գիրք Թղթոց. 140:

Հետ¹ եւ իւր գրութիւնքն հաւատոյ իրաց ջա-
 տագո՛վութեան համար յանձնարարուեցան ի-
 րրեւ ամենակարեւոր զէնք. « ունի քո աստուած-
 սիրութիւնդ զամենապատուականին եւ զերանելի
 հաւրն մերոյ Տիմութէի զգիրս՝ որ ընդդէմ քաղ-
 կեդոնի ժողովին »² : Անունն ծանօթացած էր ար-
 դէն Քարգէնի օրով, երբ թարգմանուեցան
 ասորիէնէ Զինոնի եւ Անաստասայ թղթերն
 ու Պետրոսի եւ Ակակայ թղթակցութիւնք³,
 ուր կը յանձնարարուէր Պետրոս Ծանրա-
 խօսէն մատուցանել « զպատարագն երանելոյն
 Տիմութէոսի հաւատարիմ Հաւր մերում հայրա-
 պետի Աղեքսանդրացւոյ. եւ անոր « երանելի
 եղբօր. Անտեղիս երիցու՝ « այն որ վկայեաց ի
 Գանգրա յաւուրս Ալեոնի արքայի »⁴ : Այս յար-
 գութիւնն վայելեց Տիմութէոս երկար ժամանակ⁵,
 բայց յիմութացս, երբ աւելի մտերիմ եղաւ Հայոց
 յարաբերութիւնն իւրեանց հետ, սկսաւ կորսնցնել
 իւր վարկն, տկարանալ Հայոց համարումն իր
 վրայ եւ փտարուիլ նուիրականաց դասէն : Արու-
 սադէմայ Յովհ. Հայրապետն⁶ արդէն է. դարուն
 կը ներկայացընէր զՏիմութէոս իրրեւ անսուրբ,
 հայհոյիչ, նոյնպէս թ. դարուն Փոտ⁷, եւ ԺԲ.

1 Թ. զթ Արթանիսի առ Սորմն. ԱՆԴ. 94 :

2 Թ. զթ Պ. արոսի. ԱՆԴ. 101 : Նամակագիրն յա-
 ծանօթ է Հակոճապոսութեան եւ ունի անկէ քաղուածներ :

3 Գէրգ. Թղթաց, 243—278 :

4 ԱՆԴ. 260 :

5 Հմմտ Գէրգ. Թղթաց, 329, 491 :

6 ԱՄՐՏ. 1896. էջ 254 :

7 Թ. զթ առ Զարարիա, էջ 181 :

դարուն Գրիգոր Տղայ¹ յայտնապէս նշումից ար-
 ժանի կը համարէր հակառակ Տուտէորդւոյ եւ
 այլոց համազօրեան: Է. դարու սկիզբներն (604—5)
 Սորմէն՝ Յունական Հայաստանի ստրատելատը կը
 գրէր Արթւանիսի. «Եթէ զԳիսուկորոսին ասէք,
 զՏիմոթէոսի զԱղեքսանդրացւոյ, որ ընդդէմ բա-
 րեպաշտո. թեան հոգեկիր հարցն յանդգնեցան
 ասել, ուստի եւ մերժեցան ի սրբոյ եկեղեցւոյ,
 եւ անջինջ վիճակեցան յիշատակի նշումից, զայդ
 եւ մէք քաջ գիտեմք, եւ ունիմք ի կապիրձս
 հաւատոյ մերոյ ճշմարտի, որպէս [եւ] զսուտ
 եւ զաւտար եւ զանգործ նեւս»²: Սորմէնի այս
 տողերն կը ցուցնեն միանգամայն Տիմոթէոսի
 գրուածոց ստացած ճոխո. թիւնն թէ Միարնեայց
 եւ թէ Քաղկեդոնականաց ձեռքը: Իւր գրու-
 թիւնքն սակայն առաջին անգամ յանուանէ յի-
 շուած կը գտնենք Արթւանիսի եւ Մովսէս Ցուր-
 տաւայ եպիսկոպոսի թղթակցութեանց մէջ Է.
 դարու առաջին տասնեակին³:

¹ Թուղթ առ հւսիս. Արդ. էջ 75: — «Պայծառա-
 նայր Ս. Սիմէոն Սիւնական յԱղեքսանդրեայ, այլ եւ Տե-
 ՚հիւսիս երէց -- զիչ հաւատով ի հաւատ երէց» (var. իմաս-
 տասէր) կը գրէ Սամ. Անեցի յամեն ՇԲ. (հրատ. Տէր-
 Միքէլեանի, 72): Ըսկէ կիր. Քանձակեցի. «Պայծառանայր
 եկեղեցին Ս. Սիմէոնի սիւնակեցան յԱղեքսանդրիա. եւ
 Տեհիւսիս երէց -- զիչ հաւատով ի հաւատ երէց, որ շ-
 մեարսեալսքի գիրսն ցրեաց հաւատել շմեւայն բանսս
 հաւատեցանց արանց ընդդէմ մեւայն հերձաւորաց» հրատ.
 Անեւա. էջ 21:

² Գիրք Թղթ. 91:

³ Գիրք Թղթ. 113 եւն: Հրատարակիչք (Յուլի. ժԸ)
 կը նշմարեն հետքեր նաեւ Յովհ. Բ. (557—574) առ Աղուանս
 թղթին մէջ. Անգ. էջ 81—84:

12. Հայք օգտուած են Տիմոթէոսէն մասնաւորապէս ամփոփուած գտնելով հոն Ս. Հարց եւ այլոց գրութիւններէն հատուածներ, որոնք այլուստ անմատչելի էին իրենց. այսպէս Յուլիոս քահանայապետի, Յովհ. Երուսաղէմացւոյ եւն գրութիւնք: Այնպէս որ եթէ փնտռենք Հաւկածառութեան հետքերն հայ մատենագրութեան մէջ, ամենէն աւելի Ս. Հարց եւ այլոց գրուածներէն ի մէջ բերուած վկայութիւնք պիտի զարնեն աչքի, քան Տիմոթեայ սեպհական կարծիքները:

Հրատարակիչք մատնացոյց ըրած են արդէն՝ այսպիսի քանի մը հետքեր, «այս խնդրի մանրամասն ուսումնասիրութիւնը ուրիշ ժամանակի թողլով՝» Սաթուսաղայի թղթի, Օձնեցւոյ «Ընդդէմ Երեւութականաց», Ճառին, Խոսքովկայ երկերու, Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի»²

1 Յուլիոս. ԺԸ-ԻԱ:

2 Հրատարակիչք (Յառաջաբ. Ի.) թղթոյս մասին կը գրեն. «Եթէ գրուածքի վերնագիրն ուղիղ է եւ Սահակ կաթողիկոսն է հեղինակը, միայն Սահակ Գ. Չորափորեցին կարող է լինել» (Է գարու վերջերը, 678ին). հմտ. այս մասին նաեւ. Die Armenische Kirche. p. 136, եւ Des hl. Irenäus, Erweis der apostolischen Verkündigung, herausgegeben von K. Ter-Mekerttschian und E. Ter-Minassiantz, Leipzig 1907, p. V. Ըստ մեզ այսչափ կանուխ գարու նկարագիրն չի կրեր գրութիւնս վրան. «Ըսացեալ սրբոյ վարդապետին Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի եւ մեծի թարգմանչի» խորագիրն յայտնապէս կեղծիք մ'է, եւ ուզուած է վերագրել այսու Մեծին Սահակայ. ոչինչ կապ ունի հետեւաբար Չորափորեցի համանուն կաթողիկոսին հետ: Գրուածքս յօրինուած է Յունաց դէմ, մերձաւորապէս Ժ-ԺԱ. դարուց մէջ, ժամանակ մը, երբ կը կցկցուէր Յոյններէն աւ

Թղթին եւն մէջ. որուն վրայ աւելցուց Գ. Տէր-
Մկրտչեան Ստեփ. Իմաստասիրի եւ Կայսերաց
գրոց մէջ նշմարուած հետքերը¹:

Մաթուսաղայի Թղթին մէջ բաց ի Գր.
Աքանչելագործի վկայութենէն² կարելի է մատ-
նացոյց ընել եւ հետեւեալները.

Տիմ. 78.

Մաթուս. 90.

Է. Գլուխ ի Թղթոյն
Վեոփնայ. Քանզի ներգործէ
երկաքանչիւր կերպ ընդ
միւսու մն հաւասարու-
թեամբ, որպէս յատուկ
ընկալաւ, զի բանին գոր-
ծաւ զի զայս, որպէս է Բա-
նին. իսկ մարմնոյ կատար-
չի, որպէս մարմնոյն. քան-
զի ոմն նոցա բացաւիայլ,
արանչելագործութեամբ,
իսկ ոմն ընդ թնամանաւր
ստորանկեաց:

Արդ եթէ ըստ նոցա
բանից այլ ոմն Բրիստոս
Յիսուսն է, եւ այլ ոմն Բանն
Աստուած, եւ ոմն ի նոցա-
նի, զախտ եւ զշարշարմնս
կր՛. ծնեալ ի Աուսէն, եւ
ոմն ի նոցանի, սլայճատա-
նայր նշանօր եւ արուես-
տիւր, որ է Բանն Աստուած,
հեռացուցանելով զնա ի
անօրէնութեան խորհրդոյն,
որպէս կայ ի տոմարին Աե-
ւոնի:

Էջ 64. Երկրորդ գլուխ
ի Թղթոյն Վեոփնայ. Ասորե-

Էջ 93. Բայց զի ի Բաղ-
կեդոնի ժողովին պատճա-

նման բան մը ընդդէմ Հայոց. «Սահակայ Հայոց Կաթողի-
կոսի բան թշնամական ընդդէմ Հայոց» (Τοῦ ἁγίου πατρὸς
ἡμῶν Ἰσαὰκ τοῦ καθολικοῦ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας Λόγος
στηλιτευτικός κατὰ Ἀρμενίας. Migne. P. gr. 132. 1155
—1238): Մասաղրութեամբ ընթեռնելով հայերէնն կը տես-
նուին բաւական թուով բառական փոխառութիւններ Ստեփ.
Արեւեցոյ († 736) առ Քերմանոս, Սահակայ առ Փոս-
թաշկայ († 991) առ մեարապոլիան Բելիսինոյ Թղթերէն:

¹ ԱՐՄՏ. 265—67, տես վերը էջ 16¹

² Հ—Գ—Ճ—Ը. 20, 25—30. Մաթուս. առ Օրպէլ. 90

(հրատ. էմփնի):

ցելոյ այսուհետեւ յատկութեանն երկարանշիւրոյ բնութեանն, ...

աւնօք բաժանման զերկուս բնութիւնս ասացին այսպէս. Ասլրեցելոյ երկարանշիւրոյ բնութեանն իւրոյ յատկութիւն, ոչ բնկայան զնա ոմանք ի ձերոց ճարտարացդ առաջնորդք Աղեքսանդրացւոց, այլ եւ յայտարարութեամբ բնդդիմադրութիւնս բազումս արարին:

Մաթուսաղայ հոս ոչ միայն կ'օգտուի բառացի, այլ եւ կը նշանակէ աղբիւրն վերջին տողերուն մէջ: Երկու հատուածներուս մէջ ալ խնդիրն Ղեւոնի Տոմարի մասին է, այս կէտն ուշադրութեան արժանի է մասնաւորապէս: Հայք Ղեւոնի Տոմարին եւ առ հասարակ Քաղկեդոնի ժողովոյն իրաց մասին տեղեկութիւններն հոս ամփոփուած ունէին գլխաւորաբար: Այնպէս որ Արթանէս Քերդող Մովսէս եպիսկոպոսին, երբ սա իրմէ տեղեկութիւն խնդրած էր սոյն ժողովոյն եւ Ղեւոնի Տոմարի նկատմամբ, կը յանձնարարէր կարդալ իբրեւ կարեւորագոյն մատեան ի միջի այլոց "զգիրս Տիմոթէոսի Աղեքսանդրացւոյ"¹: Ինքն իսկ Արթանէս թէ իւր թղթոց մէջ ի Գիրս թղթոց եւ թէ իւր կայսերաց գլոց մէջ² Ղեւոնի եւ Քաղկեդոնի ժո-

¹ Գիրք Թղթ. 126:

² Հրա. "Ղնանուն ժամանակագրութիւն խմբագիր յօրինեալ յէ. դարու ի հնագոյն ժամանակագրաց", Ահնեա. 1904: Հ. Սարգիսեան եւ այլք հեղինակ նկատած են գրութեանս Ղնանիա Շիրակացի. գործը սակայն ելած է նախ-

զովոյն վարդապետութիւնն բացատրելու ժամանակ օգտուած է յայտնապէս Հակաճառութենէն. օր. համար "Թուղթ շրջաբերական Մովսիսի եպիսկոպոսի", խորագրեալ Թղթին մէջ, որ վրթանիսի ձեռքէն ելած է, կը կարդանք.

Գիրք. Թղթ. 116.

Տիմ. 93. 99.

Այսպէս զասելն, թէ ես եւ Հայր իմ մի եմք. եւ ի վերայ ծովուն զգնալն, զփորձչին զյաղթելն, զխեղսն ողջացուցանելն, զքաղցեայսն կերակրելն, զչորեքօրեայ զմեռեալն յարուցանելն, եւ որ ինչ նման է գորին, միայնոյ եւ մերկի Աստուածային բնութեամբն առանձին զատուցանեն: Իսկ ասելն, թէ Հայր իմ մեծ է քան զիս, եւ զվաստակելն, եւ զննջելն, զքաղցնունն, եւ զծարաւելն եւ զահագին զշարշարանսն, եւ զկամաւոր մահն, մարդկային բնութեամբ միայնոյ առանձին որոշեն, եւ իբրեւ որդի մարդոյ, զամենայն տկարութեամբ կրել վարկանին Բանին զնա վարելով յայն:

Ը. գլուխ ի Թղթոյն Ղեովնայ: Քանզի քաղցնունն եւ ծարաւել եւ վաստակելն եւ ննջել խոստովանաբար է մարդոյ. այդ հինգ հացիւքն հինգ հազարս մարդկան յազնցուցանել եւ շնորհել Սամարուհեայն կենդանի ջուր. . . եւ ի վերայ մկանանց ծովու ձեմեալ . . . աներկբայապէս է Աստուծոյ:

Թ. գլուխ ի Թղթոյն Ղեովնի. Քանզի որպէս զի գոյովսն Թողից, ոչ նորին է բնութեան լալն ի գորովոյ գթոյ զվախճանեալ սիրելին եւ զնոյն վերակեցել համդերձեալ սփոնցելոյ հողոյն քառաւրեին ահա թաղման արտաքս յառնել առ հրամանն ծայ-

Եւստի վրթանիսի քերական, է. քերականութիւն քերականութիւն
 Աւրիշ տեղոյ Թողով առ այս իմ փաստերս, մատնացոյց կ'ընեմ հոս սարգսպէս գրոցս Հակաճառութեան հետ ունեցած աղերսն. էջ 61—63 = Տիմ. 35—36. էջ 65—66 = Տիմ. 35—7. 146—151: Հմմտ. եւ ԱՐՐՏ, 1908, էջ 265—66:

նին. կամ զփայտէ յառիւ-
 եւ ի տուրնջենէ ի գիշեր
 փոխիլ զտառս ամենայն.
 սասանակցել կամ սեւե-
 շանայ բեւեռաւքն. եւ
 զգրաստին զգրունս բանալ
 հաւատով աւազակին այս-
 պէս ոչ նորին է բնու-
 թեան ասելն. ես եւ Հայր
 մի եմք. եւ ասելն. Հայրն
 իմ մեծագոյն իմ է:

Արթանէս Տումարին խօսքերն աւելի պար-
 զած ի մէջ կը բերէ, քան բառական կ'օրինակէ:
 Նման հատուած մը Տումարէն ունի նաեւ Արրա-
 համ կաթ. իւր թղթերուն մէջ¹:

13. Նախնիք ոչ միայն օգտուած են Հակա-
 ճառութենէն, այլ եւ ի մի ամփոփելով հոն գրա-
 նուած Աւետի Տումարէն հատուածներն ջանացած
 են կազմել «Աւետի Տումարն»²,. այսպէս կը գրուի
 այս մասին «Սկզբնագիրք Տումարի Ս. Աւետի եւ
 Սահմանի Ս. Ժողովոյն Քաղկեդոնի» գրուածքին
 մէջ³.

«Աստի սկսանի հատուածական թարգմա-
 նութիւն ինչ տումարին Մեծին Աւետի գտեալ ի
 ձեռագիրս ինչ Հայոց, եւ ի կիր արկեալ յոմանց
 հակաճառից՝ որ յայտնապէս է թարգմանեալ ի

¹ Գէր+ ԹՂԲ. 172 = Տիմ. 74. էջ 193 = Տիմ. 93, 99:

² Ձեռագիր մը Պարիսի Ազգ. Մատենագարանին մէջ
 (թ. 130) կը նշանակէ F. Macler: Catalogue des Ms. Armé-
 niens et Géorgiens de la bibliothèque nationale. Paris,
 1908, p. 71.

³ Հրատ. Աւետեա. 1805, էջ 17, Ծն. 1:

յունականէ (թէպէտ եւ ժամանակն անյայտ),
 բայց կարի բառական, միանգամայն եւ տխմա-
 րական ոճով. որով ուրեք ուրեք անհեթեթ ի-
 մացուածս ընծայեցուցանէ՝ մանաւանդ որոց խըն-
 դրենն պատճառանս ընդդէմ ողջմտութեան
 սրբոյն Աւետի: Խորագիր գործոյն է «յսպիսի.
 Կլուխք շորեքտասանք, զոր գրեաց երանելին
 Աւետիգիոս հայրապետ Հռովմայ առ Փլաքիանոս
 արքեպիսկոպոսն Կոստանդնուպոլսոյ. զոր ընկա-
 լաւ տիեզերական սուրբ ժողովն Քաղկեդոնի,
 ԱԼԶ հայրապետքն»:

Համեմատութիւնը կը ցուցընէ թէ հոս ու-
 րիշ բան չէ յառաջ բերուածն, բայց եթէ Հա-
 կաճառութեան մէջ Աւետի Տոմարէն առնուած
 հատուածներն՝ բառ առ բառ¹: Ամփոփողն, որ-
 չափ կ'երեւայ, Քաղկեդոնական մ'եղած է: Այս
 կէտն կը պարզէ մեզի, թէ չենք ունեցած երբեք
 Աւետի Տոմարին ամբողջական հին թարգ-
 մանութիւն, ինչպէս կ'ենթադրուէր ցայժմ:
 Հայք ոչ միայն Աւետի Տոմարն կամ Քաղկե-
 դոնի ժողովոյն Սահմանն չունէին հայերէն թարգ-
 մանութեամբ, այլ եւ ոչ այս մասին հայող որ
 եւ իցէ գիրք: Ահմանց ժամանակ հակառակ
 կողման վարդապետութիւնն աչաց առջեւ ունէին
 մի միայն Տիմոթեայ հակաճառութեան մէջ.
 այս իսկ պատճառաւ երբեք ճշգրիտ ծանօթու-
 թիւն չեն կազմած այնչափ անգամ նշոված Քաղ-
 կեդոնի ժողովոյն պատմութեան եւ վարդապե-
 տութեան մասին: Զուր անցաւ Արաց Աիւրիոն

¹ Հմմտ. էջ 11 = Տիմ. 53. էջ 13 = Տիմ. 64 ե. ն. 1

Կաթողիկոսի ջանքն առ այս, որ նոր (վրացերէն) թարգմանութեամբ բերել տալով ժողովոյն Սահմանն Երուսաղէմէն, իրն իրականութեան մէջ աշխատեցաւ պարզել Աբրահամու առջեւ¹:

14. Այսպիսի զէնքով կուած են Հայք նաեւ Թէոդ. Մոպսուեստացւոյ, Նեստորի եւ այլոց դէմ: Մասնաւորապէս յիշելու արժանի է հոս այս տեսակէտով Նեստորի գրութիւնքն, որոնց Հայք ծանօթ կ'երեւան իրենց գրուածոց մէջ, եւ կարծել կու տան, թէ երբեմն ունեցած ըլլանք Նեստորի գրութիւնքն հայերէն: Յիրաւի է. դարուն լսուեցաւ թէ թարգմանուեցան Նեստորի եւ անոր վարպետին Թ. Մոպսուեստացւոյ գրութիւնք, բայց շուտով վերցուեցան հետակորոյս՝ շնորհիւ Սահակայ եւ Մաշտոցի արթնութեան²: Հայ հեղինակաց քով նշմարուած կոչմունք Նեստորի եւ այլ հերձուածողաց գրուածներէն առնուած են նոյնպէս ուղղակի Հակածառութենէն: Նշանաւոր է այս կողմանէ Սահակայ վարդապետի առ Փոտ գրած պատասխանական թուղթը³, ուր կը կարդանք (էջ 284—5).

“Բայց զոր միաւորեալ ասացին եւ այնու զպարզամիտսն հրապուրելով ի բաց լինել ինքեանց ի Նեստորական աւանդիցն, զոր եւ առընթեր բանիս կարգեսցուք զսահմանս երկաքանչիւր դաւանութեանցն, զՆեստորին ասեմ եւ

1 Գէր+ Թղթ. 186—188:

2 Գէր+ Թղթ. 7—8, 10:

3 Գէր+ Թղթ. 273—294:

զքաղկեգոնին հանդերձ Լեւոնական տուամարիւն,
յորոյ վերայ կառոյցն իսկ ժողովն քաղկեգոնի
զսահմանս աւտարոտիս եւ խորթաբարոյ իւրոյ
խոստովանութեանն:

Գիրք Թղթոց:

Հակաճառ:

1. Գրէ Նեստոր յիւրում
գլխաւորագոյն Տրամարա-
նութեան հաւատոյն բանի
այսպէս. Ես անփոփոխելի
եւ անայլայլելի բանին Աս-
տուծոյ երկուս բնութիւնս
խոստովանիմ Աստուած
ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմար-
տէ, եւ մարդ կատարեալ
ի զաւակէ Գաւթի եւ Ա-
բրահամու:

2. Գրէ Լեւոն յիւրում
Տուամարին. Աստուած խոս-
տովանիմ ըստ այնմ, ըստ
որում ի սկզբանէ էր Բանն,
եւ Բանն էր առ Աստուած,
եւ Աստուած էր Բանն. եւ
մարդ խոստովանիմ ըստ
այնմ ըստ որում Մարմին
եղել եւ տաղաւարեաց ի
մեզ:

3. Գրէ Նեստոր. Ոչ
Բանն Աստուած հանդեր-
ձեցաւ պատանաւք ի Յով-
սեփայ, այլ մարմինն ի
Յովսէփայ:

4. Գրէ Լեւոն. Մինն
փայլէր նշանագործու-
թեամբն. եւ միւսն ընդ չար-
չարանաւքն ստորանկեալ:

Էջ 84: Եւ Աստուած
ահա ըստ այսմ, ըստ որում
ի սկզբանէ էր Բանն. եւ
Բանն էր առ Աստուած, եւ
Աստուած էր Բանն. իսկ
մարդ ըստ այսմ, ըստ ո-
րում Բանն մարմինն եղել
եւ տաղաւարեաց ի մեզ:

Էջ 78: Ոմն բացափայլէ
սքանչելագործութեամբք.
իսկ ոմն ընդ թշնամանաւք
ստորանկեաց:

5. **Գրէ Նեստոր.** Բանն մարմին եղել եւ տաղաւարեաց ի մեզ:

6. **Գրէ Լեւոն.** Իմաստուն շինողին իւր տուն. զի Բանն մարմին եղել եւ տաղաւարեաց ի մեզ:

7. **Գրէ Նեստոր.** Զերկաւսըն առ Զրիստոս որոշեմ՝ քնութիւն, զի կրկնակ ահա քնութեամբ, իսկ արժանաւորութեամբ մի:

8. **Գրէ Լեւոն.** Բաղցնուն եւ ծարաւելն, վաստակելն, ննջելն, խոստովանաբար է մարդոյ, այլ ի հինգ հացէ զե. հազարսն յազեցուցանել, եւ Սամարուհայն զկենդանական ջուրն շնորհել, եւ ի վերայ մկանանց ծովուն ծեմելն, եւ զկոհակս այտմանց ծովուն վերասատելով մրկին խաղաղացուցանել, աներկբայապէս է Աստուծոյ:

Էջ 54: Բանն մարմին եղել եւ տաղաւարեաց նրմեզ:

Էջ 53: Եւ իմաստութեանն շինաւորին իւր տուն. Բանն մարմին եղել եւ տաղաւարեաց ի մեզ:

Էջ 65. Զերկաւս առ Զրիստոս որոշեմ՝ քնութիւնս. քանզի կրկնակը ահա քնութեամբ. իսկ արժանաւորութեամբ միականք:

Էջ 93. Բաղցնուն եւ ծարաւել եւ վաստակելն եւ ննջել խոստովանաբար է մարդոյ. այլ ե. հացիւքն հինգ հազարս մարդկան յազեցուցանել եւ շնորհել Սամարուհայն կենդանի ջուր, . . . եւ ի վերայ մկանանց ծովու ծեմեալ . . . աներկբայապէս է Աստուծոյ:

Հատուածներէս 2, 4—8 առնուած են փոքր փոփոխութեամբ Հակաճառութենէն. կը մնան անձանօթ երկուքը, 1, 3: Dr. W. Lüdtke մօտերս յօդուած մը նուիրելով Սահակայ ի մէջ բերած Նեստորի 4 վկայութեանց¹, ուշագրաւ կը տեսնէ առաջին տեղին, ուր Նեստորի գրոց անունն ալ դրուած է, անձանօթ ցայժմ այլուստ: Ինչ ազբերէ գիտէ Սահակ այս երկուքը, որոնք

¹ Lüdtke W., Armenische Nestoriana, ի Zeitschrift für Kirchengeschichte, 29. Bd. (1908), S. 385—387.

իր քով միայն կը պատահին¹: Այն պարագան որ
 Վեւոնի խօսքերն եւ Նեստորի վերջին երկուքը
 բառացի վերցուած են Հակաճառութենէն, կար-
 ծել կու տայ թէ նաեւ այս առաջին երկուքն
 (1, 3) ալ Հակաճառութենէն առնուած ըլլան, եւ
 այն՝ կորուսեալ մասէն, վասն զի այժմեան օրի-
 նակին մէջ բացակայ են:

Նման տեղիք կարելի է մատնանիշ ընել
 նաեւ Գագկայ առ Ռոմանոս² եւ Խաչիկ Վաթո-
 ղիկոսի առ Մետրապոլիտն Մելիտինոյ³ թղթերու
 մէջ, զորոնք զանց ընելով հոս՝ կը յիշենք միայն
 «Սահակայ Հայոց Վաթողիկոսի» Ընդդիմախօ-
 սութիւնն առ Յոյնս, ուր (էջ 470—81) բա-
 ռական 12 կոչում ի մէջ բերուած է Հակաճա-
 ռութենէն «յանուն Պաւղոսի Սամուստացւոյ,
 Ղեւոնի Հռովմայեցւոյ, Թէոդորիոսի Վիւրացւոյ,
 Նեստորի, Թէոդորիտոսի»:

15. Ունինք գրուածք մը «Երանելի Մեծի
 քերդողահօրն Մովսէսի Խորենացի եպիսկոպոսի»,
 խորագրեալ, զոր առաջին անգամ հրատարակեց
 իբրեւ Պատմահօր հարազատ ճառ մը Ա. Տէր-
 Միքէլեան⁴ եւ ապա լոյս տեսաւ նաեւ թղթոց
 զրքին մէջ՝ զետեղուած Ե. եւ Զ. դարուց թըղ-
 թերու մէջ տեղն⁵: Գրութիւնն սակայն թէ բո-
 վանդակութեամբն եւ թէ լեզուովն անարժան
 էր տեղւոյն. նկատելով երկու կէտերս՝

¹ Երկրորդ (3) հատուածն կ'երեւայ թէ կը համա-
 պատասխանէ Loofs, Nestoriana p. 266, 11—12 տողին:

² Գէր+ Բղ՛. 795—301: — 3 Ա՛. 302—322:

⁴ Ս.Մ. Ա՛. Երեւ. Վաղարշապատ 1893, էջ 255—261:

⁵ Գէր+ Բղ՛. 22—28:

գրած էինք այլուր թէ « յետին դարուց տիպն »
 կ'երեւցընէ վրան¹ : Առ այս կու տայ այսօր նոր
 ապացոյց մ'ալ Հակաճանոթիւնս. յիշեալ
 Մովսէս Քերդողանայրն ծանօթ է հայերէն
 Հակաճանոթեան. ուսկից բաց ի ընդհանուր
 գաղափարներ սորվելէ՝ ծանօթացած է նաեւ վե-
 րագոյն ի մէջ բերուած Երեքթեայ եպիսկոպոսի
 անուան եւ ճառին, զոր կը յիշէ փոքր ինչ ա-
 ղաւաղութեամբ. « Եւ Երեքթեայ երանելոյ Ան-
 տիոք Պիսիդեայ եպիսկոպոսի, եւ յԱստուածա-
 յայտնութիւնսն ի Աոստանդինոյպաւլիս » (էջ 26 :
 յԱս ակնարկութիւնն բաւական է ճառն եւ հեղի-
 նակն ի միասին Ջ. դարու կէսէն ասդին քարշելու :

16. Հակաճանոթեան ազդեցութիւնն
 հայ մատենագրաց վրայ եղաւ նաեւ լեզուի տե-
 սակէտով : Ընթերցողներն ի սկզբան զգուշութիւն
 ցոյց կու տային լեզուի խոշորութեան հանդէպ,
 այսպէս Արթանէս Քերդող, եւ օգտուած ժա-
 մանակ վկայութիւնքն հարթուած ի մէջ կը բե-
 րուէին. բայց այսպէս շեղաւ յետիններու ըն-
 թացքը. յաճախ ընթերցումը եւ համալեզու
 թարգմանութեանց օր աւուր բազմանալն ընտե-
 լացուց հայ վարդապետներն խոշորութեան, որ
 յերեւան կ'ելլէ մանաւանդ Ջ. դարու մատենա-
 գրաց քով, ինչպիսիներ են Թէոդ. Քոթենաւոր,
 Օձնեցի, Խոսրովիկ եւն, որոնք յաճախ օրինա-
 կութիւն ալ կ'ընեն իրենց գրուածոց մէջ Տի-
 մոթէոսէն. Հրատարակիչք² առած են համեմա-

¹ Հանդ. Աճ. 1907. էջ 373 :

² Յարմարակիչք :

տութեան այսպիսի հատուած մը Օձնեցիէն¹ եւ
Խոսրովիկէն², կարելի էր գեռ նշանակել նման-
ներ ալ մասնաւորապէս Օձնեցւոյ եւ Խոսրովի
գրութեանց մէջէն, ուր յաճախ ակնարկութիւն
ալ կ'ըլլայ սոյն գրոցս³:

Աւելորդ է աւելի երկարել խօսքը Հակա-
ճառութեան թողուցած ազդեցութեան վրայ, որ
ամէն մասամբ եղած է նշանակալից հայ մատե-
նագրութեան համար: Հարկ է սակայն խոստո-
վանիլ ի վերջոյ նաեւ, թէ առանց հրատարա-
կութեան այս գրոցս՝ շատ անտեղի ենթադրու-
թեանց պիտի դիմէր քննադատն ինչ ինչ մա-
տենագրական հարցերու մէջ, եւ թիւ մը խնդրոց
ալ պիտի մնար անլուծանելի: Այսպէս օր. հա-
մար Հ. Զարբ. «Մատենադարան» ի մէջ (էջ
617) կազմած է համոզումն թէ թարգմանած
են նախնիք Յուլիոս Քահանայապետի առ Գիո-
նեսիոս թուղթն, պատահելով ինչ ինչ քա-
ղուածքներու Հակաճառութենէն Հայ Չեռագրաց
մէջ եւն:

Գործը, ինչպէս կանխեցինք ըսել, շատ կա-
րեւոր էջ պիտի բանայ հայ աստուածաբանու-
թեան պատմութեան մէջ:

17. Քաց ի տոհմային գրականութեան
համար ունեցած մեծ նշանակութենէն, անպայ-

¹ Տիմ. 119, 24-28 = Օձն. 51: Առ այս հմմտ.
Հանդ. ԱՄՆ. 1904, էջ 266, ճն. 4:

² Տիմ. 261, 28-34 = Խոսր. 179:

³ Հմմտ. Հանդ. ԱՄՆ. անդ., 267. «Ճարտարք Յունաց»,
կը յորջորջուին Տիմոթէոսէն ի վկայութիւն կոչուած Ս.
Հարբ.:

ման յառգ ունի նաեւ հայրախօսական ուսման համար: Տիմոթէոս իւր խօսքերն ճոխացընել աշխատած է Ս. Հարց վկայութիւններով, զորոնք մեծաւ մասամբ անձամբ հանած է բառացի բնագիրներէն՝ նշանակելով յաճախ աղբիւրն տիտղոսով եւ գլխով: Մեծապէս նշանակալից է այս հանգամանքը. վասն զի այսօր շատ գրուածք անյայտացուցած է ժամանակն մեզմէ. գրուածներ, որոնց հետքն սակայն շնորհիւ Տիմոթէոսի մնացած է հսկանառութեան մէջ: Այս հետքերու օգնութեամբ հնարաւոր կ'ըլլայ ինչինչ գրուածոց հեղինակի եւ ժամանակի նկատմամբ երկբայութիւնք պարզել եւ անանուն գրութիւններն ստուգել:

Հրատարակիչք անհուն շնորհակալութեան պիտի արժանանային, եթէ իրենց հրատարակութեան մէջ յաջողէին նաեւ մէն մի վկայութեան աղբիւրն մատնացոյց ընել, ինչպէս ըրած են Ս. Գրոց տեղիքը: Պահանջք մը, որ իւր անհրաժեշտութեան համեմատ կապուած է նաեւ մեծամեծ դժուարութեանց, զորոնք հրատարակութիւնն պատրաստուած միջավայրին մէջ հարթել ի հարկէ անհնարին էր:

Վկայութեանց մէկ մասն կարելի էր գտնել յայտնի Հարց գրուածոց մէջ¹ եւ փոքր մաս մ'ալ նման ծաղկաքաղներու մէջ, ինչպիսիներ բաւական յաճախաթիւ են յոյն եւ ասորի գրականութեան մէջ: Վերը Migneէն ի

¹ Ա. Migne, Patrologiae cursus, Series Graeca, Paris, 1857—60.

մէջ բերինք Երեքթեայ հատուածն. հոս մաս-
նաւորապէս կրնանք յիշատակել Նեստորի
գրուածներէն առնուած հատուածները:

18. Նեստորի գրութիւնք այսօր հատա-
կոտորներով միայն ծանօթ են, որոնք մնացած
են յոյն, լատին եւ ասորի գրականութեան մէջ:
Մեծաթիւ կոչմունք պահուած են նաեւ Տիմո-
թէոսի գրուածոց յատկապէս Հակաճառութեան
մէջ: Անուանի գիտնական Fr. Loofsի արդիւնքն
եղած է ի մի ամփոփել վայրավատին ցիր եւ
ցան հատուածներն, գիտնական յօրինուածու-
թեամբ դասաւորել եւ հրատարակել յոյն,
լատին եւ ասորի գրականութեան մէջէն¹: Հե-
ղինակին անծանօթ մնացած է Տիմոթէոսի
հայերէն Հակաճառութիւնն, թէեւ իրեն ուշա-
գրութենէն չէ վրիպած Բրիտ. Միւսէօնի 12156
Չեռագիրն, որ «Տիմոթէոսի Եպիսկոպոսի Ա-
ղեքսանդրեայ Ընդդէմ Ժողովոյն Քաղկեդոնի»
գրուածքն կը բովանդակէ: Գրութիւնս, զոր
վերագոյն առիթ եղած էր յիշատակել, ծանօթ
էր մեզ միայն Հրատարակիչներու յառաջա-
բանէն, Wrightի Ցուցակն մեզի անմատչելի
մնալուն, այս իսկ պատճառաւ շատ համառօտ
ծանօթութիւն ունէինք բովանդակութեան մա-
սին: Ընդարձակ տեղեկութիւն կու տայ այս
նկատմամբ մեզի Dr. W. Lüdtke 9 Հոկտ.
թղթով, ուսկից կը տեսնուի թէ Բրիտ. Չեռա-

¹ Տե՛ս Fr. Loofs, Die Ueberlieferung und An-
ordnung der Fragmente des Nestorius. Halle, 1904,
8° 407 S.

գրին մէջ Տիմոթէոսի բողոքովին անկախ մէկ գործն հասած է մեզի (հմմտ. եւ վերը, էջ 17), այս կը հաստատուինաւ Loofsi յառաջբերութիւններէն: Բրիտանիական Ձեռագրին մէջ կը պակսին շատ մը Նեստորի կոչումներ, որոնք կան Հակաճառութեան մէջ. եւ թիւ մ'ալ հատուածներու առաւել կամ նուազ ընդարձակութեամբ են:

Համեմատելով Հակաճառութեան մէջ ամփոփուած Նեստորի հատուածներն Loofsi քաղուածքներուն հետ, գտանք գեղեցիկ նորութիւններ Հակաճառութեան մէջ, որոնցմով կարելի կ'ըլլայ լուծել կարգ մը երկբայութեանց Նեստորի գրուածոց մասին: Այս նկատմամբ յուսանք թէ այլուր առիթ կ'ըլլայ խօսելու:

19. Այստեղ նշանակենք միայն որ Nestorianaի մէջ ամփոփուած յոյն բնագրին հետ համեմատութիւնն պարզեց հայերէն թարգմանութեան մէջ ինչ ինչ խնդիրներ, եւ այլուստ անձանօթ բառերու նշանակութիւնք: Առաջինն հետեւեալ նախադասութեան մէջ (էջ 94) է. «Եւ զի զայս հաւաստագոյնս եւ ամենեցուն դիրընկալս ասացից՝ զԱրիոսի, եւ նոմեայ եւ զամենեցուն պարուցն այսպիսեացս տով (?) փականաց փոյթ Աստուածածին ներածել»: Գալուստ Տէր-Մկրտչեան (ԱՐՐՏ. 580) շղագրեալ բառն կ'առաջարկէ ընթեռնուլ «մով փականաց», իբրեւ կնիք, ենթադրելով մ' եւ մ' նշանագրոց շփոթութիւն: Յունարէն բնագիրն սակայն ուրիշ լուծում կու տայ. բնագիրն է

(Loofs, 273) ἵνα δὲ αὐτὸ σαφέστερον καὶ
 πᾶσιν εὐληπτότερον εἴπω· τοῖς Ἄρειου καὶ
 Εὐνομίου καὶ Απολιναρίου καὶ πάντων τοῖς χοροῖς
 τῶν τῆς τοιαύτης φρατρίας σπουδῆ τὸ θεοτόχος
 εἰσάγειν. Տոմ փակաւնաց կրկին բառերու
 համապատասխանն է հոս ֆρατρία, որուն իմաստն
 է “ցեղով կամ տոհմով ազգակից ժողովրդա-
 կան ընկերութիւն, տոհմակիցք, ցեղակիցք, ազգ-
 տոհմ”։ Հետեւաբար ֆρατρία թարգմանուած
 է տոմ·փակաւնաց (արմատն տոմի առան-
 ձինն հմմտ. էջ 283), այս է Տոհմակաւնաց,
 որ յաճախ նաեւ ազգակաւն, տոհմակից իմաս-
 տով կը գործածուի. հասուածին իմաստն է
 ուրեմն. եւ որպէս զի դիւրահասկնալի ընեմ
 պարուց Արիօսի, եւնոմիօսի եւ բոլոր այս-
 պիսեաց ցեղակիցներու (համախոհներու)։ —
 էջ 108. “Իսկ եթ’ ոչ Տէր, մի դու սոսկ
 մարդ առնելով զՔրիստոս, ինձ առստղապեր
 զնախատինս”։ յոյնն ունի հոս μὴ σὺ... ἐμοί
 πρόστριβε τὸν ὄνειδισμόν (Loofs, 357).
 բայն προστρίβω կը նշանակէ “յոք (յանցանս
 եւն) կրթել, նախատինս դնել ումք, ձգել
 մէկուն վրայ”, ըստ այսմ առստղապել ստրկա-
 կան նմանութիւն մ’է յունարէնի։ — էջ 116.
 “Զի յորժամ ի խոնարհ (?) մատչելով լուի-
 ցես մահ, մի զարմացիս, զի զխաչեցեալն եւ
 զթաղեալն մի ջնեսցէ զսարանդ, իբր աստուա-
 ծութեանն զայս կրեցելոյ”։ Ի խոնարհ մատ-
 չելով կը համապատասխանէ յուն. ὑπο-κατα-
 βαίνων (Loofs, 295) “(ի խոնարհ) իջանել,

herabsteigen, բային, որ էջ 152 նոյն պար-
 բերութեան մէջ թարգմանուած է «ի վայր
 իջանելով»: Աւելի հետաքրքրական է ջնեւցէ
 (էջ 152 ջնիցէ) բայն, որուն համապատաս-
 խանն է յուն. *μὴ πλῆττω τὴν ἀχοήν...* բայն
 πλῆττω կը նշանակէ «հարկանել, բաղխել»,
 այս իմաստով է անշուշտ նաեւ էջ 275 «ի
 ջնմանց» բառն, իբր «հարուած», որ այլուր
 նոյն պարբերութեան մէջ (էջ 29) «ի վիրացն»
 փոխուած է: — էջ 122. «Երկրպագեմ ընդ
 աստուածութեանն զսա, իբր աստուածայնոյ
 ասակից ճոխութեան», յոյն ... *ὡς τῆς θείας
 συνήγορον ἀνθεντίας* (Loofs, 260). *συνή-
 γορος* կը նշանակէ «խօսակից, mitsprechend»,
 լայնագոյն իմաստով՝ «ջատագով, փաստարան»,
 փերջին առումովս կը թուի այլուր (էջ 163)
 նոյն հաստուածին մէջ թարգմանուած «խաւս-
 նակ»: — Եւ էջ 128. «Իսկ աջովն օգնելոյ Աս-
 տուածն Բան ոչ պիտայր արիէ» (?): *ἰδίᾳ* ըստ
 յուն. (Loofs, 268) *οὐκ ἔχρηζεν*, «*Ἄρειε* =
 Ոչ կարօտէր, Ա՛րիէ: — էջ 100. «Ոչ
 Աստուածութիւնն, յի՛ հերձուածող», յուն.
պարηγιακτοὺ θεότης, αἰρετικέ (Loofs, 235):
 — էջ 109. «Զի զճնելութիւնն զ'ի յերանել-
 ւոյն կուսէ Որդւոյ այս (?), կոչեցես», հրա-
 տարակիչք իրաւամբ դրած են հարցական.
 յոյն լոկ. *οἶοῦ μὲν καλῆς* (Loofs, 274):

Այսչափ նետորի հաստուածներու մասին:
 Ծրագրէս դուրս է մտնել նման ուրիշ հա-
 մեմատութեանց մէջ:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Յ

Տ Ի Մ Ո Թ Է Ո Ս Ա. Ա Ղ Ե Բ Ս Ա Ն Դ Ի Ր Ա Ց Ի

Մեծին Աթանասի աշակերտն եւ Աղեքսանդրիոյ հայրապետական գահուն վրայ իր երկրորդ յաջորդն է Տիմոթէոս Ա. (381—385), ծանօթ Եկեղ. պատմութեան մէջ ընդդէմ Արիանոսաց գործունէութեամբն, որ եւ ներկայ էր Կ. Պոլսոյ 381ի տիեզերական Սիւնհոգոսին. երբ պաշտպան հանդիսացաւ Մաքսիմոս Շնականի եւ արքունեաց աչքին խէթ մը նկատուեցաւ իւր ակտոյն շահերն պաշտպանելուն համար¹:

Իւր գրական գործունէութենէն շատ դոյզն յիշատակարան մնացած է. Սողոմէնոս (Պատմ. Եկեղ. Զ. 29) կ'ընծայէ իրեն Միանձանց վարուց հաւաքածոյ մը, որ այժմ անյայտ է. բայց կայ իր անուամբ 63 գլխով գրուածք մը "Պատասխանիք կանոնականք Տիմոթեայ Աղեքսանդրացւոյ"², որուն հայերէնն հասած է առ մեզ Աթանասի անուամբ. "Կանոնք Աթանասի գլուխք 2է"³: Գիտնականն Caspari իրմէ կամ իր եղ-

¹ Մանրամասնութիւններ իր կենսագրութեան մասին հմմտ. Dictionary of Christian Biography, Vol. IV, p. 1029—30.

² Հրատ. J. B. Pitra, Juris ecclesiastici Graecorum historiae et monumenta. T. I. Romae 1864, p. 630—645.

³ Հմմտ. Տաշեան՝ Յուլյակ, 1053:

բօր եւ նախորդի Պետրոս Բ. ի ձեռքէն կը համարի Աթանասի ընծայուած «Մեկնութիւնն ի Հանգանակն»¹ :

Բայց ի յիշուածներէս հայ Մատենագրութիւնն պահած է Աղեքսանդրիոյ Տիմոթէոս հայրապետէն ուրիշ երեք գրուածք ալ, որոնց յունարէն բնագիրն չէ յայտնուած տակաւին: Ասոնք են.

1. Ի պատմութենէ վարուց Ս. Աթանասի, զոր ասացեալ է Տիմոթէի աշակերտի նորին եւ աթոռակցի Աղեքսանդրացւոյ² :

2. Տիմոթէոսի Աղեքսանդրացւոյ ի խորհուրդ Տեսունընդասուաջին. «Զայս որդի Գաւթի ընկալաւ Սիմէոն ի գիրկս իւրոս սկզբնաւորութեամբ» :

3. Երանելւոյն Տիմոթէոսի սրբոյ եպիսկոպոսի Աղեքսանդրու ասացեալ ի սուրբ Կոյսն Մարիամ եւ յողջոյնն Եղիսաբեթի :

Աթանասի վարուց հարազատութեան մասին խնդիր կարելի չէ ընել. բայց խնդրական հարկ է համարիլ երկու վերջին ճառերը, որոնք շեռագրաց մէջ շատ անորոշ ճակատ ունին. Տիմոթէոս անուն 4 հայրապետ³ ունեցած է

¹ Bardenhewer O., Patrologie, S. 23.

² Հրտ. Ս. Աթանասի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք. Վենետ. 1899, էջ 24-26:

³ Իւրաքանչիւրի մասին հմմտ. Dictionary of Christ. Biogr. IV, p. 1031-1034.

Աղեքսանդրիոյ ակթունն երկու դարու անջրպետի մէջ. Տիմոթէոս կուղ (457—477), Տիմոթէոս Սաղոփակիոզոս (460—482), Տիմոթէոս Գ. (519—535), ասոնք եւս կարող են հեղինակ նկատուիլ: Իրաց անորոշութեան մէջ սակայն հարկ է խուսափել ենթադրութիւններէ: Գոնէ ոչինչ յայտնի կրնանք ըսել առաջին ճառի նկատմամբ, որ «Մատենադարան» էն՝ միայն ծանօթ է մեզ: Կանգ կ'առնունք մենք յատկապէս երկրորդին քով, որմէ երկու օրինակ ունինք մեր Հաւաքածոյին մէջ: Առաջինն է Թ. 7, Թղ. 319ա—320բ ճառընտրի (A) մէջ՝ գրուած 1439 ին (համտ. Տաշեան՝ Ցուցակ էջ 34): B օրինակ անուանածնիս յետագայ հրատարակութեան մէջ կը համապատասխանէ Գերձակեան Մարտիրոս դպրի 1808 ին ի Կ. Պոլիս ընդօրինակած ճառից հաւաքածոյին, զոր ստացած ենք վերջերս Կ. Պոլսէն: Չեռագիրն նշանակալից է, ըստ որում օրինակուած կ'աւանդուի Յովհ. Կոլոտի յամի 1771 Մշոյ Առաքելոյն Թաղէի Անուց անուանի «Մեծ ճառընտրէն» կատարած քաղուածքի վրայէն: Չեռագիրն անթիւ է տակաւին, ուր յիշեալ ճառն կը գտնուի 73բ—76ա Թղթերու վրայ: Թ. 7. Չեռագրին համեմատ Տիմոթէոս «Աղեքսանդրու Աթանաս հայրապետի աշակերտն է», որուն կը համաձայնի կերպով մը վերագոյն նշանակուած խորագիրն ալ: Անետիկեան օրինակի մը համաձայն, զոր կը յիշատակէ Հ. Չարբ.

1 Չարբանալեան Հ. Գ., Մատենադարան նախնեաց, Վենետ. 1889, էջ 732—3:

(Մատ. 733) «Տիմոթէոս աստուածասէր քահանայ» է լոկ:

Հայերէն թարգմանութեան ժամանակը անյայտ է. Չեռագիրք, ուր կը գտնուի ճառս, կը բարձրանան մինչեւ 1194, երբ գրուած է Պարիսի 110 Չեռագիրն (Թղ. 69—70. Տմնա. Macler, Catal. 49): Այս թուականն սակայն հաստատուն կուուան մը չ'ընծայեր մեզ, որուն վրայ անկասկած յենուլ կարենանք: Թարգմանութեան ոճն նկատելով կը կարծենք թէ հայացած ըլլայ Ջ. դարուն յունարէնի վրայէն: Հնոց քով որ եւ իցէ ակնարկութեան չենք պատահած այս նկատմամբ: Հայկազնեան բառագիրքն «Փաղղական» բառին մէջ յառաջ կը բերէ ճճ (ճառընտիրք) մատենէն կոչում մը, որ աղերս մ'ունի ճառիս հետ (տես տող 132 ծան.): Առուան մ'ունենայինք թերեւս հոս, եթէ յայտնի ակնարկութիւն մը գտնէինք յիշեալ տեղւոյ նկատմամբ:

Մեր հրատարակած ճառի արժէքն աւելի հայրախօսական տեսակէտով նշանակալից պէտք է համարիլ քան հռետորական ոճի եւ յօրինուածութեան: Շատ անպաճոյճ է ընդհանրապէս խօսուածքն, բայց գաղափարական է պատկերն, առանձնայատուկ պատմելու ոճն եւն, որոնք հնութեան նկարագիր մը կը ցոլացնեն:

Հայերէն լեզուն եւս պարզ է, շատ տարբեր նոյն հեղինակի ընծայուած Աթանասի Վարուց լեզուէն, որ խրթին եւ յունաբանութեամբ է: Իւր պարզութեամբն հանդերձ ունի իւր աղքատիկ լումաներն, զորս կը ձգէ լեզուի գան-

ձանակին մէջ, զոր օր. ընջղանալ, սաստա-
րանալ, ցեղենամ, խաղբակել, որոնք առա-
ջին անգամ հոս յերեւան կ'ելլեն:

Հրատարակութեանս մէջ բնագիր ընտրած
ենք թ. 7 Չեռագիրն (A), ուր ուղղագրութիւնք
աւելի ճշգրտոյն էին եւ հին քան Bի մէջ, որ
փոփոխած է, զ. օր. աւ = օ: Արեւոր շտե-
սանք ամէն անգամ նշանակել ծանօթութեանց
մէջ այս կարգի տարբերութիւնք: Երկու ձե-
ռագրաց համաձայնութեան համար պէտք է
գիտել որ B շատ յաւելուածներ ունի, որոնք
կը պակսին A.ի մէջ. այսպիսի յաւելուածնե-
րէն, որոնք մեզի հին երեւցան, մուծեցինք բնա-
գրին մէջ, ինչպէս եւ ինչ ինչ լաւագոյն ըն-
թերցուածներ. տարբերութիւնք մանր նշանա-
կուած են ծանօթութեանց մէջ:

Փափաքելի էր մեզ արեւելասէր հայրա-
խօս արեւմտեայց կից Ի Ս. Կոյսն Մարիամ
եւ յՈղջոյնն Եղիսաբեթի ճառիս նաեւ Ի
խորհուրդն Տեսողնդստաջի ճառն մատ-
չելի ընել, որ նոյնչափ հետաքրքրական է իբրեւ
ցայժմ այլուստ անյայտ հայրագիտական բեկոր:
Այս փափաքն որ չյաջողեցաւ մեզ գոհացընել,
յուսով ենք թէ այլք նպաստաւոր պարա-
գայից մէջ կը հանեն ի գլուխ:

ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՏԻՄՈԹԷՈՍԻ

սրբոյ եպիսկոպոսի Աղեքսանդրոս սասցեալ

ի սուրբ կոյսն Մարիամ եւ յՄիղջոյնն

Էղիսարեթի:

5 Մի արդեւք վայրապար ինչ մայր ինքեան՝
մարմնանալ կամելով արարիչն՝ կոչեաց զՄարիամ,
զաղքատն այլ եւ զհաւատարիմն, զայն, որ գրասա
ոչ ունէր, որ եւ զԲանն կենաց յորովայնի կրէր. ոչ
էր նորա բազմութիւն ընդոծնաց յորդողաց, ոչ
10 զինուորաց շրջապահից հաւաքումն. բայց միայն
ոտիւք սրբովք եւ մաքուր գնացիւք հետեւէր ընդ
ճանապարհն: Առ այսոքիւկ անշափ էր խոնարհու-
թիւն նորա եւ հեղութիւն եւ հանդարտութիւն,
զի ինքն երթայր յառաջագոյն եւ զԵղիսաբեթ

1—4. Խորագրին պատճառով է յերանգրաց թիւ. A. — ինչ
“Երանելոյն Տիմաթէի աշակերտի Աթանասի Աղեք-
սանդրոս հայրապետի ասացեալ . . . մաւրն Յովհաննու:”
B. “. . . Բան ճշմարտութեան ասացեալ ի Ս. կոյսն
Աստուածածինն . . .”: Ջորջ. Մորիս, 733 և յիշե-
լով ընդ ինչ 2. “Խօսք Տիմաթէոսի աստուածասէր
քահանայի ի սուրբ Աստուածածինն եւ ի նորին սղջոյնն,
որ Պարիսիթ. 110 Չորագրին ընդ ինչ է, ի թիւ Բեր-
Macler է (Catalogue, p. 49)”, Discours du bienheureux
Timothée sur la sainte Vierge et sur la Salutation.”

5. AB. Արդեւք: Այսպէս Ջորջ. 732: —
6. A. կամելով [մարմ]նանալ ինչիչ: A. Ջարբ. չէ+
Արարիչն: B. զՄարիամ կոչեաց: — 7. B. այլ. ինչ.
այլ եւ: Այլ ինչ ինչ զտառապելագոյնն այլ զմտերիմն:
— 8. B. այլ եւ: — 9. B. ընդոծնայ:
10. B. բայց սակայն: — 11—12. B. հետեւակէր
ընդ ճանապարհս. A. այսոքիկ: չէ+ էր:

ողջունէր. ոչ ասելով յինքեան. Ես կոյս եմ, իսկ 15
 նա ամուլ, ես Աստուածածին, իսկ նա մարգարէա-
 ծին. նա մայր Չայնին, իսկ ես Քանին Հաւր, որ
 անբաժանաբար յինէն մարմնացաւ, նա ծնանի
 զճրագն, իսկ ես զարեգակն արդարութեան յղացեալ
 ունիմ: Արդ պարտ էր նախ ամլոյն ողջունել զԱոյսն. 20
 պարտ էր նախ մարգարէածնին, հանդիպել յառաջա-
 գոյն Աստուածածնին. քանզի եւ պարտ իսկ էր մաւր
 Չայնին ընթանալ առ մայր Քանին, վայել էր յղա-
 ցելոյն զճրագն՝ ողջոյն տալ ծնողին զարեգակնն ար-
 դարութեան. այլ ոչ այսպիսի ինչ ած էր զմտաւ Աոյսն, 25
 այլ ելանէր անհեղգաբար եւ յառաջեալ ողջունէր
 Եղիսաբեթ: Քանզի պարտ էր ի խաղաղութեան
 մաւրէն խաղաղութեանն յառաջագայիլ, պարտ էր
 յառաջաձայնել խնդութեանն որ ի ներքս յորովայ-
 նին էր՝ պարաբարձողին զմարգարիտն խնդու- 30
 թեան:

Եւ զինչ յողջունելն Մարիամու պատահէր.
 Եւ իբրեւ լուաւ, ասէ, զողջոյնն Մարիամու
 Եղիսաբեթ, խաղաց մանուկն ցնծութեամբ յորո- 35
 վայնի նորա եւ լցաւ Եղիսաբեթ Հոգւով սրբով:
 Յիրաւի Յովհաննէս ի ծնունդս կանանց մեծ
 քան զամենեսեան կոչեցաւ. քանզի այն ինչ

15. A. եմ ես: B. չէ+ իսկ: — 16. A. մարգա-
 ծին: — 17. B. չէ+ Հաւր: — 18. A. անժամանակա-
 բար: — 19. B. ճրագն:

20. B. եմ... պարտ է: B. զԱոյսս: — 21. B.
 է. չէ+ յառաջագոյն: — 22. B. Աստուածածնիս... է:
 — 24. B. զառաջինսն տալ: B. զարեգակն:

25. B. ոչինչ այսպիսի զմտաւ ած էր Աոյսն: Արդ
 ելանէ անհեղգաբար Աոյսն ի տաղաւարն եւ յառաջ
 ողջունէ Եղիսաբեթ: Քանզի պարտ էր խաղաղութեանն
 յառաջագայիլ...: — 29—30. A. ի ներքոյ որովայնին
 պարաբարձողին: B. բերողին:

33—35. Ղ. 41: — 33. B. Եւ եղև.
 չէ+ ասէ: — 35. B. մանուկն յորովայնի նորա ցնծալով:
 A. հոգով: — 36. A. մեծ ի ծնունդս: — 37. B. կա-
 նանց մեծ կոչեցաւ: A. չէ+ կոչեցաւ:

Ի սպասաւորել ականջաց մաւրն ընկալաւ զձայն
 Աստուածածնին, եւ որպէս պարաւղ խնդու-
 40 թեան՝ պատրաստաբար ի վեր խայտաց. որպէս
 փեսայածու տեսանել զփեսայն սախպէր, որպէս
 մկրտիչ տեսանել ցանկայր զընդ աւրինաւք խո-
 նարհեալն. եւ զհանդերձեալ մկրտութեանն շնորհ
 նորոգել, եւ մղէր զորովայն մաւրն ոտիւք աքա-
 45 ցելով եւ զարգանդն հարստահարէր, որպէս թէ
 նմանեալ ինչ ասել առ ծնաւդն. Ամ՛ ծնիր, կամ
 ասա զսքանչելիս. բայց զդուռն, սլ մայր, եւ ելանել
 զմկրտիչս առ Տէրն իմ մի արգելուր, մի յաշա-
 ղեր ինձ վասն խնդութեանս, մի զրկեր զիս ի տե-
 50 սանելոյ, զոր բաղումք ի մարգարէիցն ցանկացան
 տեսանել եւ ոչ տեսին, այլ պահէր սուրբ կուօրիդ:

Բայց սակայն եւ այն ինչ Յովհաննէս խայ-
 տաց եւ լի Հոգւով սրբով լինէր Եղիսաբեթ:
 Աւստի՞ կամ ո՞րպէս. բայց եթէ ի հայցելոյ նախ-
 55 ընթացողին եւ ի պարգեւելոյ Քրիստոսի. որպէս
 զի բերան մանկանն Եղիսաբեթ եղեցի, որ ոչ
 կարէր տակաւին զշրթունսն շարժել. իսկ նա փոխ
 տայր մկրտչին զբերանոյն զգործարանն. եւ ցուցակ
 բանիս՝ հետեւողքդ դմին: Եւ աղաղակեաց ի ձայն
 60 մեծ եւ ասէ. Արհնեալ ես դու ի կանայս եւ աւր-

38. A. զի . . . ականջաց: B. ի սպասաւորելն . . .
լուաւ: — 39. B. պարող:

40. B. խայտայ: — 41. A. տեսանելով: — 43.
B. շնորհ մկրտութեան: — 44. B. աքացեալ ոտիւքն:
— 45. B. չէ՛ + թէ: — 46. A. ասէր. B. ծնողն . . . եւ
կամ: — 47. B. զսքանչելիսդ. A. յելանել առ Տէրն:
— 48—9. A. մի յապաղեր ինձ վասն իմ խնդութեանս:

50—1. A. որումք բ. ց ի մարգարէիցն, այլ պա-
հէր . . . : B. պահիւր: — 52. A. բայց մինչ Յովհաննէս:
— 53. A. լի լինէր: — 54. A. չէ՛ + հայցելոյ: — 55. A.
պարգեւելոյ: — 56. A. Եղիսաբեթի: B. ոչ եւս: —
57. A. չէ՛ + իսկ: — 58. B. տայ. A. զՄկրտչին: B. գոր-
ծարան: — 59. A. ցուցանաւղ հետեւող բանին ըստ
դմին աղ.: — 60. A. ասելով:

Հնեալ է պտուղ որովայնի քո. եւ ուստի՞ է ինձ
 այս, զի եկեսցէ Մայր Տեառն իմոյ առ իս: Աւր-
 Հնեալ ես դու ի կանայս, քանզի ամենայն կանանց
 աւրհնութիւն յերկնից իջուցեր. դու գնախատինս
 Եւայի դադարեցուցեր. դու յղացար զմարգարիտն, ⁶⁵
 գոր շայր յառաջ քան զյաւիտեանս ծնաւ. դու
 գողկոյզն աճեցուցեր, որ զամենայն երկիր ուրա-
 խութեամբ արբոյց. դու զբժիշկն հոգւոց ծնանիս,
 որ զկոյրս լուսաւորէ, եւ զյաւիտենից մեռեալսն
 յարուցանէ: Եւ Եղիսաբեթ յաջորդէր զԳաբրիէ- ⁷⁰
 ինն ասելով. Աւրախ լեր բերկրեալդ, Տէր ընդ քեզ.
 աւրհնեալ ես դու ի կանայս եւ աւրհնեալ է
 պտուղ որովայնի քո: Չի աւրէնք եւ մարգարէք ան-
 սան եւ ակն ունին քեզ եւ ամենեցուն աստուա-
 ծազգեցից բերանք ի քեզ, գոն բացեալք. աւրհնեալ ⁷⁵
 ես դու ի կանայս, քանզի ի քէն ծագեաց արե-
 գակն արդարութեան. եւ դու ծնար դառաւաւտն,
 որ զմշտնջենաւոր տիւն արար ի կենցաղումս: Աւր-
 Հնեալ է պտուղ որովայնի քո, քանզի մի է հատ,
 եւ ոչ տանին տիեզերք զկալն. մի է ողկոյզն, բայց ⁸⁰
 հնձանն հանդերձ երկրաւս եւ զերկինս միանգա-
 մայն ստացեալ ունի. մի գառն հանդիպի, եւ
 վաստակին քահանայք միշտ զենլով. մի է գուա-
 րակն, եւ ոչ գոն բաւական սեղանք առ ի բառնալ
 զգոհսն. մի է նմանապէս խոյն, բայց բաժինքն ⁸⁵

59—62. Ղ. 4. Ա. 43—44: — 62. B. եկեսցէ
 առ իս: — 68. B. վասն զի: — 68. B. յառաջ բերես
 զայն, որ: — 69. A. զկուրս. B. եւ զկազս գնա-
 ցուցանէ. Եղիսաբեթ . . . :

70. A. յաջորդէ: — 71. Ղ. 4. Ա. 29, 42: — 73. B.
 Չի քեզ. — 74. B. եւ ամենեցունց աստուածազգեստից:
 — 75. B. բացեալ: — 76. B. քանզի հանդիպիս դու լու-
 սին եւ ի ձեռն քո ծագեաց: — 77. B. չի եւ: — 78. B.
 մշտնջենատիւ: B. օհնեալ ես դու ի կանայս եւ օր-
 հնեալ . . . : — 79. B. քում. A. մի հատ է, տանին . . . :

80. B. մի ողկոյզ: — 81. A. եւս: — 84. A.
 գոյ: B. բաշխել զգոհսն: — 85. A. զոհսն: B. գառինքն:

անցանեն ըստ թուով . քանզի ի նմա պատուաստէր
աւագակն, եւ պոռնիկն ընչղանայր, եւ մաքսաւորն
սատարանայր, եւ հալածիչն Պաւղոս ցեղենայր :

Ուրախ լեր բերկրեալդ, Տէր ոնդ քեզ, աւր-
90 հնեալ ես դու ի կանայս, եւ աւրհնեալ է պտուղ
որովայնի քո . եւ ուստի՞ է ինձ այս, դի եկեացէ
Ճայր Տեառն իմոյ առ իս : Ով զՏիրուհի աղախինդ
առաքեաց առ իս . վասն քո Պաբրիէլ յերկնից գայ .
վասն քո եւ վասն առ ի քէն ծնիցելոյդ բազմու-
95 թիւնք հրեշտակաց փառաբանեն ասելով . Փառք
ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն
ի մարդիկ հաճութիւն . վասն քո Աստուածազգեցիդ
եւ միշտ Աուսիդ մոգքն յարեւելից ի Բեթղազէմ
ընթացան . վասն քո հովիւքն աւետարանեալք
100 ընթացան յայրն երկիր պագանել առ ի քէն ծնի-
ցելոյն լուսաւորչին անձանց մերոց Քրիստոսի Աս-
տուծոյ մերոյ . ի քեզ Հոգին սուրբ եկն, եւ Հայր
հովանի կալաւ, եւ Բանն բնակեաց : Եւ ով գայս-
պիսիս եւ գայսքանակ գսուրբ եւ զանչաղախ զմիշտ
Աոյսն առ ամուլս արձակեաց, քանզի ահա իբրեւ
105 եղեւ ձայն ողջունի քո յականջս իմ, խաղաց մա-
նուկս ցնծալով յորովայնի իմում . զհնձան՝ զորո-
վայնս իմ ներկացոյց մանուկս . հնձան եւ մրցա-

86. B. անցանելն : A. ընդ : A. պատուաստի .
B. պատուաստիւր : — 87. B. ընչղանայր . A. ճոխա-
նայր : — 88. A. սատարանայր . — 89. A. զէստ .
(ՀԲ. Բ. 699) : 90. A. իւր . (ՀԲ.) բարձրա-
նայր : Յիւլիան . Բեբե . Բեբե . Բեբե . Բեբե .

89—93. Ղ—ի . 29. 42—43 : — 89. A. զէստ :
— 92. B. ով զՏիրուհին առ աղախինս արձակեաց : —
94. B. ծնելոյդ : 95—97. Ղ—ի . Բ. 14 : — 99. A. ի
մարդիկք : B. աստուածազգեստիդ : — 100. B. մոգք .
A. Բեթղազէմ : 100. B. փութացան : A. յայրին : B.
երկրպագել : B. քէն առ ի քէն լուսաւորիչդ : —
102—105. Ղ—ի A. — 105. A. որպէս . Ղ—ի . Ա. 44 . —
107. A. զէստ : A. հնձայն զորովայն իմ նկարեցից
մանուկս . հնձայն եւ B. . . ասպարէզ : Նեբե . Բեբե .
Բեբե . Բեբե . Բեբե . Բեբե . Բեբե . Բեբե . Բեբե .

բան միանգամայն եւ ասպարէս. քանզի որպէս
 Հնձանահար Յովհաննէս խայտայր յորովայնին, եւ 110
 որպէս պարաւղ վազէր, եւ որպէս նախընթաց
 շուրջ ընթանայր ցնծութեամբ՝ տեսանել զիւրա-
 քանչիւրսն. զի խայտալովն ոչ արամեցուցանէր, եւ
 շուրջ ընթանալովն ոչ խաղբակէր, եւ ոչ վաղե-
 ւովն նեղէր զթաղանթն: 115

Երանելի ես դու ի կանայս, ով Աստուածա-
 ծին, որ զառաջին երանութիւնսն ամենայն ազգաց
 ծագեցեր, զի եղիցի կատարումն ասացելոցն նմա ի
 Տեառնէ. ոչ կարճեմ զաւրհնութիւնն, զի պատուա-
 սէր է, որ ի քեզդ է. ոչ նեղեմ զերանութիւնսդ, 120
 զի որ ընդ քո ձեռամբդ է, աննախանձ է: Երանելի
 ես դու, ով Աստուածածին, որ Հաւատացեր, թէ
 եղիցի կատարումն ասացելոցդ ի քեզ ի Տեառնէ:

Ընդ Աստուածածնին եւ մեք ամենեքեան,
 ընկալցուք զերանութիւնն, որք նախանձաւորք եմք 125
 եւ երկրպագեմք սրբոյ Աստուածածնին. եւ ընդ
 կուսին, որք մաքրութեան կուսին նմանին.
 Ընդ մաւրն Էմմանուէլի, որք զանձինս իւրեանց
 տաճար Էմմանուէլի արարին, եւ փեսայարան
 դմարմինս իւրեանց ետուն. ընդ անամուսնացելոյն, 130
 որք յանիրաւ ամուսնութենէ փախչին. ընդ Հար-

110. A. խայտար: — 111. B. պարող, նախընթացող: “Ն-իւր-իւր” — Վ-իւր-իւր օր. (ՀԲ.): — 113. A. տեսանէր. B. վասն զի: — 115. B. զթաղանդան: —

117. B. օրհնութիւնսն ամ կանանց: — 118. A. նմայ:

119. B. օրհնութիւնս. քանզի պատուասիրէ:

120—1. B. ոչ նեղեմ նրբեմ զերանութիւնս, վասն

զի ընդ քո ձեռնդ է: — 121. B. չէ ով: A. Աս-

տուածայծին: B. զի Հաւատացերդ . . . ասացելոցն նմա:

— 124—27. B. ընդ Աստուածածնին մեք, ամենեքեան,

որք նախանձաւորք Աստուածածնին եմք, ընկալցուք

զերանութիւն: Ընդ Աստուածածնին որ երկրպագեմք

սրբոյ Աստուածածնին: Ընդ կուսին, որք . . . : — 127.

B. նման են. — 130—131. B. Էմմանուէլի:

130. A. զանձինս. A. ամուսնացելոյն: — 131.

B. յանգրաւ յամուսնութենէ: B. Հարսին:

սինն Տեառն երանին, որք յամենայն գիշական
 փաղաղութենէ պահեն զանձինս իւրեանց. ընդ
 ծնիցելոյն զԲանն՝ զվասն մեր մարմնացեալն՝ որք
 135 զՀայր առ ինքեանս բարի աւրինաւք եւ իմաստու-
 թեամբ ձգեն, եւ հանդերձ Հարբ զՈրդի, եւ հան-
 դերձ Որդւով զՀոգին սուրբ: Երկրպագեմք համազոյ
 սուրբ Երրորդութեանն, զի նմա են փառք եւ
 պատիւ այժմ եւ միշտ:

132. Այսպէս A. է- Վէնէր օր. (ՀԲ.). էս B.
 փաղաղական գիջութենէ պահեցին զանձինս. հմմտ. առ
 այս ՀԲ. բարն փաղաղական. "Երանի է կուսից, որք կացին
 յուխտին ընդ Քրիստոսի միաբանութեամբ, եւ պահեցին
 զանձինս յամենայն փաղաղական գիջութեանց եւ ի
 խորհրդոց անմաքրից," (ՃՃ): — 134. B. ծնելոյն: —
 135-39. B. Որք զՀայրն բարի օրինօք իմաստութեան
 առ ինքեանս ձգեն, եւ հանդերձ մարբն զՈրդի: . . որ
 եւ երկրպագեմք . . . զի նմա է . . . եւ ունոզութիւն,
 եւ յաւիտեանս. ամէն:

